

महिला आवाज

द महिला नेटवर्क परियोजना

फोटो/कथा: स्टक फोटोग्राफी
सम्पादन र समन्वय: सुनिता तिवारी

© एक्सनएड नेपाल
सर्वाधिकार

प्रकाशन अगष्ट २०१९

सर्वाधिकार: यस पुस्तकमा समावेश भएका सामग्रीहरूको स्वामित्व र अधिकार एक्सनएड नेपालमा सुरक्षित रहनेछ तर सबैले गैरनाफामूलक तथा सकारात्मक सामाजिक रूपान्तरण सम्बन्धि काममा यसको प्रयोग वा सन्दर्भ उल्लेख गर्दा एक्सनएड नेपालको नाम उल्लेख गरी त्यस्ता कागजात वा जानकारीको एकप्रति एक्सनएड नेपाललाई उपलब्ध गराइदिनुहुन सम्बन्धित सबैलाई अनुरोध गरिन्छ ।

डिजाईन र प्रिन्टिङ्ग: डिजिस्क्यान प्रि प्रेस प्रा.लि., काठमाण्डौ, नेपाल

महिला आवाज

द महिला नेटवर्क परियोजना

प्रकथन

हेरचाहमुलककार्य मानव जिवन संचालन तथा समग्र मानव विकासका लागि निकै महत्वपूर्ण कार्य हो । तर यहि हेरचाहमुलक कार्य जस्तै सरसफाई गर्ने, खाना बनाउने, बालबालिकाको हेरचाह गर्ने, पानी संकलन गर्ने, लुगा धुने, भाडा सफा गर्ने जस्ता कार्यहरूलाई महिलाले गर्ने कार्यको रूपमा समाजमा स्थापित भई वर्षे देखि लैङ्गिक भुमिकाको रूपमा यस पितृसत्तात्मक समाजले सामाजिकरणको प्रक्रियामार्फत विकसित हुदै गईरहेको छ । यस्तो अवस्थामा जब सम्म लैङ्गिक भुमिकामा रूपान्तरण हुदैन तबसम्म महिला पुरुष विचको लैङ्गिक समानता कायम गर्न निकै कठिन हुन्छ । हेरचाहमुलक कार्यको पहिचानको लागि सबै भन्दा प्रमुख कुरा पहिला महिला स्वयंम आफुले त्यसको पहिचान गर्न सक्नु पर्छ साथै घरपरिवार, समाज र राष्ट्रले सोको मुल्याङ्कन गर्न जरुरी छ । त्यसका लागी पारिश्रमिक बिनाको हेरचाहमुलक कार्यलाई राष्ट्रिय आय तथा कुल ग्राहस्थ उत्पादन (जिडिपि)मा उल्लेख गर्न सकेको खण्डमा यस मुद्दाले विकासको एजेण्डामा समावेश हुने अवसर प्राप्त गर्दछ ।

एक्सनएडले आफ्ना रणनीतिक कार्यहरूमा महिला अधिकारको विषयलाई प्राथमिकताका साथ राखेको छ जसमा पारिश्रमिक बिनाको हेरचाहमुलक कार्य एक महत्वपूर्ण विषय हो । असमान कार्यबोभका कारण महिलाहरू समग्र विकास तथा सशक्तिकरण प्रक्रिया जस्तै : क्षमता अभिवृद्धि, स्वास्थ्य अवस्था तथा उत्पादनशिल भुमिका निर्वाह गर्ने सन्दर्भमा निकै पछी परेको अवस्था छ । यसकारण महिला र पुरुष विच विशेषगरी उत्पादनका श्रोत माथिको पहुँच, अवसरलाई प्राप्त गर्ने तथा गतिशिलताका सन्दर्भमा असमानता रहेको पाईन्छ । तसर्थ एक्सनएड नेपालले महिलाको कार्यबोभ घटाउन तथा पुनरवितरण गर्नका लागि विभिन्न नमुना अभ्यास तथा विकल्पहरू निर्माण गरेको छ जसले महिलको पारिश्रमिक बिनाको हेरचाहमुलक कार्यको पहिचानमा समेत मद्दत पुगेको छ । एक्सन एड नेपालद्वारा संचालित द महिला नेटवर्क परियोजना मार्फत पारिश्रमिक बिनाको हेरचाहमुलक कार्यको सचेतिकरण, तालिम, समय तालिकाको अभ्यास, नमुना विकल्पहरू जस्तै शिशु स्याहार केन्द्र, पानी धाराको व्यवस्था, नितिगत वहस तथा जिविको पार्जनको विकल्पहरूको लागि सहयोग गर्दै आईरहेको छ ।

Sujata

सुजिता माथेमा
कार्यकारी निर्देशक
एक्सनएड नेपाल

यस पुस्तक द महिला नेटवर्क पारियोजनाको कार्यक्षेत्र बर्दिया र डोटी जिल्लामा गठित महिला समुहका सदस्यहरूको कथा र उनिहरूको आवाजहरूको संकलन हो । परियोजनाको सहयोग तथा सहजिकरणका माध्यमबाट महिला उद्यमी तथा व्यवसायी निर्माण भई नेतृत्व तहमा प्रतिनिधित्व गर्दै लैङ्गिक समानताको लागि अभियानकर्मीको रूपमा विकसित भईरहेका छन् । उनिहरूको सफलताका कथा मार्फत उत्प्रेरणा जगाउन तथा परियोजनाका नविनतम प्रयासलाई उजागर गर्न यस पुस्तकले भुमिका निर्वाह गर्ने आशा लिईएको छ ।

परियोजना बारे

महिला नेटवर्क परियोजना गिभिङ्ग सर्कल यूकेको सहयोगमा एक्सनएड नेपालद्वारा बर्दिया र डोटी जिल्लामा संचालित परियोजना हो । यस परियोजनाले बर्दिया जिल्लामा सन् २०१४ अगष्ट ३१ देखि स्थानिय साभेदार संस्था कमैया महिला जागरण समाज नेपालसंग र डोटी जिल्लामा सन् २०१७ अगष्ट देखि सम विकास केन्द्र डोटीसंगको साभेदारीमा सम्बन्धीत जिल्लाहरूमा संचालन गरिएको छ ।

अधिकाशं महिलाहरू विद्यमान अवस्थामा सामाजिक र आर्थिक क्षेत्रमा समान अवसरहरूबाट बाञ्चित भएका छन् । उनिहरू श्रोत माथिको पहुँचबाट समेत बन्चित छन् र विभेदकारी लैङ्गिक मुल्य मान्यताका कारण घरव्यवहारमा पुरुषमाथि निर्भर रहनु पर्ने बाध्यताका कारण महिलालाई दोस्रो दर्जाको रूपमा हेरिएको छ भने पारिश्रमिक बिनाको हेरचाहमुलक कामको प्रमुख जिम्मेवारी महिलाले नै निर्वाह गरिरहेका छन् । यसै सन्दर्भमा परियोजनाको मुख्य कार्य भनेको परम्परागत लैङ्गिक भुमिकालाई चुनौति दिदै ग्रामिण महिलाको आर्थिक सशक्तिकरणलाई प्रवद्धन गर्नु हो ।

यस परियोजनाले मुख्य गरि महिलाहरूको संगठनसंग तिन रणनीतिक तरिकाबाट कार्य गरिरहेको छ । प्रथम त समुहको लोकत्रान्त्रीक अभ्यास मार्फत महिलाहरूको नेतृत्व क्षमता बृद्धि गर्दै उनिहरूको सामाजिक, आर्थिक र संस्कृति अधिकारको सुनिश्चित गर्ने, महिलाहरूको सशक्तिकरणका लागि वातावरण तयारी गरि उनिहरूको आवाज तथा मागहरूलाई समुदाय तथा राज्य स्तरसम्म पुऱ्याउने । दोस्रो तहमा, परियोजनाले दिर्घकालिन रूपमा दिगोपनाका लागि महिलाको परम्परागत ज्ञानलाई प्रवद्धन गरि विभिन्न क्षमता विकासका कार्यहरू मार्फत ज्ञान तथा सिपको अभिवृद्धि गर्दै स्थानिय परिवेश सुहाउदो र विपद उत्थाशिल दिगो उत्पादन प्रणालीमा संलग्न गराउने । तेस्रो तहमा, यस परियोजनाले महिलाको कामलाई सम्रग रूपमा हेरि महिला संलग्न रहने पारिश्रमिक विनाको सेवामुलक कार्य र उत्पादनशिल कार्यलाई अन्तरनिहित रूपमा अधि बढाएको छ । महिलालाई नीजि क्षेत्रमा सिमित गरि दोस्रो दर्जाको रूपमा हेर्ने विभेदकारी लैङ्गिक मान्यतालाई चुनौति दिने कार्यमा परियोजना केन्द्रित छ । परियोजनाको कार्यले गरिब तथा सिमान्तकृत समुदायको महिलालाई केन्द्रमा राखि व्यवहारिक र रणनीतिक कार्य मार्फत महिलाको बृहत्तर अर्थिक सुरक्षाको लागि पहल गर्दछ ।

परियोजनाको कार्यक्षेत्र

बर्दिया

राजापुर नगरपालिका (१-४), बाँसगढि नगरपालिका (४)
गेरूवा गाउँपालिका (५), बढैया ताल गाउँपालिका (४-७)

डोटी

दिपायल सिलगढी नगरपालिका (४, ५, ७)
शिखर नगरपालिका (१-४), के.आई.सिंह गाउँपालिका (४,६,७)

विषय सूची

- १ | शिशु स्याहार केन्द्रको अमूल्य योगदान
- ५ | कृषि व्यवसायमा अग्रसर महिलाहरू
- ११ | जीवन बदल्ने पाइलाहरू
- १७ | महिला अधिकारका लागि महिला अधिकार मञ्च
- २३ | सत्प्रयासका सुन्दर नमुना प्रेरणाका शक्ति महिला
- २८ | व्यवसायमा अग्रसर महिला
- ३३ | मेहनतको मिठो फल
- ३७ | एकता नै बल
- ४३ | जब महिलाले नेतृत्व गर्छन्
- ४७ | सुरक्षित भविष्य कोर्दै
- ५१ | समय तालिकाले बदल्यो जिन्दगी
- ५५ | मतभेद घट्दै

९

शिशु स्याहार केन्द्रको अमूल्य योगदान

शिशु स्याहार केन्द्रले महिलाहरूको निःशुल्क स्याहार कार्यबोझ कम गरी आमदानीको बाटोमा अघि बढ्न सहयोग गर्दै आएको छ ।

बर्दिया जिल्लाको संघर्षनगरमा रहेको सामुदायिक शिशु स्याहार केन्द्रको स्थापना महिलाहरूले गर्नुपर्ने पारिश्रमिक विनाको सेवामूलक कार्य अर्थात् निःशुल्क स्याहार कार्यको बोझ कम गरी आयआर्जनका गतिविधिमा उनीहरूलाई लाग्न मद्दत गर्ने उद्देश्यले भएको थियो । यस शिशु केन्द्रको लक्ष्य विशेषगरी आफ्नो शिशुहरूको हेरचाह गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कारणले अन्य आयमूलक काममा समय दिन नपाउने महिलाका कलिलो उमेरका बालबालिकाहरूको रेखदेख गरी उनीहरूलाई आयआर्जनका लागि समय उपलब्ध गराउनु थियो । एक्सन एड नेपालको सहयोगमा यस स्याहार केन्द्रको स्थापना सन् २०१५ मा भएको थियो र हालै २०१८ को अप्रिल महिनामा यस केन्द्रलाई स्थानीय सरकारको रेखदेखमा सञ्चालन गर्नेगरी हस्तान्तरण गरिएको छ ।

संघर्षनगर महिला सहकारी सदस्य र यस शिशु स्याहार केन्द्रकी स्याहारकर्ताको रूपमा पनि रहेकी बालकुमारी चौधरी भन्छिन्, “यो स्याहार केन्द्र खुलेदेखि काममा जानुपर्ने आमाहरूलाई धेरै नै सजिलो भएको छ । नत्र जंगलमा घाँसदाउरा गर्न जानुपर्ने बेला होस् या गाईवस्तु चराउन, आफ्ना शिशुलाई उनीहरूले घरमा एकलै छोड्न पनि सक्दैनथे र सँगै लिएर जाँदा पनि अप्ठ्यारोमा पर्थे ।” सँगै लिएर जाँदा कामको समयमा आफ्नो शिशुहरूलाई ध्यान दिइरहनुपर्ने हुँदा महिलाहरूको धेरैजसो समय उनीहरूकै स्याहारमा बित्दथियो भने शिशुलाई घरमै छोडेर आउँदा भने विचलित भएर राम्रोसँग काम नै गर्न सक्दैनथे । यसकारण पनि धेरै महिलाहरूले आफ्नो शिशुको स्याहारको लागि काम नै छोडी घरमै बस्नुपर्ने हुन्थ्यो । तर शिशु स्याहार केन्द्रमा आफ्ना शिशुलाई राख्न सजिलो भएदेखि आमाहरूमा जतिबेला पनि आफ्ना शिशुहरूको रेखदेख गर्नुपर्ने बोझ कम भएको छ, आफ्ना शिशुहरूको सुरक्षाको चिन्ता हटेको छ र निर्धक्क भएर काममा हिंड्न पाएका छन् ।

गाउँका प्रायः महिलाहरू खेतीपाती, तरकारी उत्पादन, पशुपालन आदि कार्यहरूमा संलग्न छन् । उनीहरू कहिले खेतमा काम गर्न जानुपर्ने, कहिले वस्तुभाउ चराउन जङ्गल जानुपर्ने र

“यो स्याहार केन्द्र खुलेदेखि काममा जानुपर्ने आमाहरूलाई धेरै नै सजिलो भएको छ । नत्र जंगलमा घाँसदाउरा गर्न जानुपर्ने बेला होस् या गाईवस्तु चराउन, आफ्ना शिशुलाई उनीहरूले घरमा एकलै छोड्न पनि सक्दैनथे र सँगै लिएर जाँदा पनि अप्ठ्यारोमा पर्थे ।”

कहिले बजारतिर उत्पादनहरू बिक्री गर्न र अन्य किनमेलको लागि गइरहनुपर्ने हुन्छ । अहिले उनीहरू काममा जानुभन्दा अगाडि बिहानको आठ बजे आफ्ना शिशुहरूलाई स्याहार केन्द्रमा लगेर छोड्ने गर्छन् र ढक्कसँग आफ्नो काममा जान्छन् । संघर्षनगरकी बासिन्दा आरती थारु भन्छिन्, “शिशु स्याहार केन्द्र स्थापना हुनुभन्दा पहिले म आफू जता गएपनि छोरालाई सँगै लिएर हिंडनुपर्थ्यो र मेरो काममा पूर्णरूपमा ध्यान दिन सकिदिन थिएँ ।” आरती आफ्नो कठिनाइ यसरी बताउँछिन्, “कल्पना गर्नुस् त एक हातमा दाउराको भारी, अर्कोमा हातमा छोरा, अनि त्यसपछि त्यो भारी र छोरा बोकेर खसीबाख्राको पछि लागेर खेदेको ।” अहिले आरती आफ्नो दुई वर्षीय छोरालाई शिशु स्याहार केन्द्रमा ढक्कसाथ छोडेर काममा निस्कन्छिन् ।

आफ्नो छोरा शिशु स्याहार केन्द्रमा भएको बेला उनलाई कुनै कुराको डर र चिन्ता नरहने उनी बताउँछिन् । उनी अगाडि भन्छिन्, “बरु घरमा छोड्नु परेको भए धेरै चिन्ता हुन्थ्यो (सडकतिर निस्केर कतै केही भैहाल्यो कि भन्ने मात्रै मनमा आइरहन्थ्यो)” आरती बाखापालन र तरकारी खेती गरेर आफ्नो जीवनयापन गर्दै आएकी छिन् ।

आफ्नो अनुपस्थितिमा शिशुहरूको स्याहार र रेखदेख गर्न घरमा अरु सदस्य नभएका आमाहरूका लागि त शिशु स्याहार केन्द्र वरदान नै भएको छ । शिशु केन्द्रले ती महिलाहरूको समय व्यवस्थापनलाई धेरै सहज बनाएको छ । रामप्यारी चौधरी पनि यस्तै आमाहरूमध्येकी एक हुन् । उनी हरियाली कृषक समूहकी एक सदस्य हुन् र शिशु स्याहार केन्द्रको सेवामा ढक्क हुने एक आमा हुन् । यस केन्द्रको स्थापना भएदेखि धेरै सजिलो

भएको अनुभव उनी सुनाउँछिन् । विगतको अवस्था उनी यसरी व्यक्त गर्छिन्, "मेरो श्रीमान पनि बिहानै काममा जानुहुन्छ । वहाँ गएपछि घरमा म एकलै हुन्थेँ । जब मैले काम गर्नुपर्ने हुन्थ्यो, छोरालाई पनि सँगै बोक्नुपर्थ्यो किनकि उसलाई घरमा एकलै छोड्ने कुरै आउँदैनथ्यो ।" तर अहिले छोरा खुशीसाथ शिशु केन्द्रमा आफ्नो दिन बिताइरहेको बेला रामप्यारी कुनै बाधाअवरोधको सामना नगरी आफ्नो घरधन्धा पूरा गर्न सकिन्छ, तरकारी बेच्न बजार पुग्न सकिन्छ, खेतबारीमा काम गर्न सकिन्छ, अनि खसीबाखाको स्याहार गर्न सकिन्छ । शिशु केन्द्र दिउँसो चार बजे बन्द हुन्छ र त्योबेला उनी आफ्नो छोरा लिन पनि पुग्छिन् ।

बालबालिकाहरूले पनि शिशु केन्द्र धेरै मन पराउन थालेका र शिशु केन्द्रमा आफूलाई पुर्याउन उनीहरूले नै बाबुआमालाई हरेक बिहान हतार लगाउने गरेका अभिभावकहरू सुनाउँछन् । शिशु केन्द्र यी साना बालबालिकाहरूका लागि नयाँ र रमाइलो कुरा सिक्ने ज्ञानको थलो बनेको छ । बोली पनि राम्रोसँग नफुटेको आफ्नो बच्चाहरूले शिशु केन्द्रमा सिकेका गीत गाएर सुनाउन थालेको देखेर अभिभावकहरू पनि मक्ख छन् । रीमा थारु भन्छिन्, "बच्चाहरूले धेरै असल र स्वस्थ रहने बानी सिकेका छन् । खाना खानु अघि र चर्पीको प्रयोगपछि सधैं साबुनपानीले

कल्पना गर्नुस् त एक हातमा दाउराको मारी, अर्कोमा हातमा छोरा, अनि त्यसपछि त्यो मारी र छोरा बोकेर खसीबाखाको पछि लागेर खेदेको । अहिले आरती आफ्नो दुई वर्षीय छोरालाई शिशु स्याहार केन्द्रमा ढुक्कसाथ छोडेर काममा निस्कन्छिन् ।

कसरी मिचिमिची हात धुनुपर्छ भनेर जानेका छन् ।" उनी अगाडि भन्छिन्, शिशु केन्द्रमा सिकेका जुनसुकै कुराहरू उनीहरूले घरमा आएपछि हामीलाई सुनाउने गर्छन् ।" केन्द्रमा सिकेको

स्वस्थ बानीले बालबालिकाहरूमा हुने सामान्य बिरामी र भाडापखाला जस्ता समस्यामा कमी आएको पनि अभिभावकहरूले महसुस गरेका छन् । रीमाका छोरा अहिले तीन वर्षको भैसक्यो । अर्को वर्ष उ शिशु केन्द्रबाट निस्केर विद्यालय भर्ना पनि हुनेछ ।

यसरी शिशु स्याहार केन्द्र शिशुहरूको लागि सुरक्षित आरक्ष बन्न सफल भएको छ । कामकाजी आमाहरूको लागि सफल उद्यमी व्यवसायी बन्ने बाटो खोलेको छ । उनीहरूको सीप प्रयोग गरी काम गर्ने हौसला र प्रेरणाको स्रोत पनि बनेको छ । रामप्यारी भन्छिन्, "आगामी दिनहरूमा हामीजस्ता आमाहरूलाई आडभर दिन यस शिशु केन्द्रले आफ्नो सेवाहरूलाई जारी नै राख्नेछ भन्ने हाम्रो आशा छ ।"

२

कृषि व्यवसायमा 'अग्रसर महिलाहरू

सुरक्षित भविष्यतिर बढ्दै

बडैया ताल गाउँपालिकामा रहेको परम्परागत सानो गाउँमा कमैया महिला जागरण समाज र महिला नेटवर्क प्रोजेक्टले महिला सशक्तीकरणका लागि समूह गठन गरी सहकारी कार्यक्रमलाई अगाडि बढाएको पनि केही वर्ष बितिसकेको छ । "समूह गठन भएको शुरुका एक-दुई वर्ष त हामीले काम सिकेर मात्रै बितायौं । तर यो अवधिमा हामीले धेरै महत्वपूर्ण कुरा सिक्यौं – हामीले आफैलाई तालिम दियौं, कृषि व्यवसाय बारेका सबैकुरा सिक्यौं, नाफा-घाटाको हिसाब गर्न जान्यौं र व्यावसायिक काम थाल्यौं," समूह गठनको शुरुदेखि नै समूहमा आबद्ध र हाल चप्पलानाला महिला कृषि सहकारीकी अध्यक्ष फुलगेन्दनी थारू बताउँछिन् ।

तालिम र सिकाइका शुरूका ती बर्षहरूले के फल दियो भनेर जान्नको लागि यस सहकारीका महिला सदस्यहरूको उदाहरणलाई लिन सकिन्छ । “तरकारी खेती धेरै फाइदा दिने व्यवसाय हो, थोरै लगानीमा पनि धेरै आमदानी गर्न सकिन्छ । हजार रुपैयाँको बीउ लगायो भने त्यसबाट भएको उब्जनीबाट पाँचदेखि ६ हजारसम्म आमदानी हुन्छ,” फुलगेन्दगी भन्छिन् । यो ती महिलाहरूको सहकारीमा रहेको दृढ विश्वास र मेहनतको नतिजा हो, जसले गर्दा चप्पलानाला महिला कृषि सहकारी आज महिला सहकारीको एक अनुपम उदाहरण बनेको छ । सहकारीले ती मेहनती महिलाहरूलाई सक्षम बनाउन र उनीहरूलाई दिगो व्यवसाय प्रदान गर्न सफल भएको छ । सहकारीले

चप्पलानाला महिला कृषि सहकारी आज महिला सहकारीको एक अनुपम उदाहरण बनेको छ । सहकारीले ती मेहनती महिलाहरूलाई सक्षम बनाउन र उनीहरूलाई दिगो व्यवसाय प्रदान गर्न सफल भएको छ । सहकारीले उनीहरूलाई सक्षम मात्र बनाएको छैन, आर्थिकरूपमा आत्मनिर्भर पनि बनाएको छ ।

उनीहरूलाई सक्षम मात्र बनाएको छैन, आर्थिकरूपमा आत्मनिर्भर पनि बनाएको छ ।

चप्पलानाला महिला कृषि सहकारीका सदस्यहरू कृषि, पशुपालन, किराना पसलजस्ता विभिन्न आयआर्जनका गतिविधिमा संलग्न छन् । तथापि, धेरै सदस्यहरू कृषिप्रति नै आकर्षक छन् र १० भन्दा बढी परिवारले जीवनयापनको प्रमुख स्रोत तरकारी खेतीलाई बनाएका छन् । उनीहरूको मेहनत र लगनशीलता देखेर धेरै सहयोगी निकायहरूले सहयोगी हात बढाउँदै तरकारी राख्ने क्रेटहरू, पानी संचय गर्ने ट्यांकी, तरकारीमा पानी सिंचित गर्ने हजारी लगायतका सामग्रीहरू उपलब्ध गराएका छन् ।

समयले कोल्टे फेर्दै

महिलाहरू सधैं कुण्ठित भएर बस्नुपर्ने यो रूढीवादी समाजमा यी महिलाहरूलाई उन्नतिको अवसर कल्पना नै गर्न गाह्रो देखिन्थ्यो होला । आफ्नो जीवनको धेरैजस्तो समय बँधुवा श्रमिकको रूपमा बिताएका उनीहरूको लागि परनिर्भरताको बन्धनबाट आफूलाई मुक्त गर्दै त्यो फड्को मार्नु चानचुने कुरा थिएन । आफ्ना जीवनका सुनौलो वर्षहरू अरुको अधीनमा बिताउनु पर्दाका पीडा पन्छाएर स्वतन्त्रताको बाटोमा लम्केका यी महिलाहरूको उदाहरण सराहनीय छ । “सहकारीबाट प्राप्त भएका तालिम र ज्ञानले हामीलाई

अधि बढ्न मद्दत पुग्यो । हाम्रो आफ्नै क्षमताले आफ्नो भविष्य सुनिश्चित गर्न सक्ने भएपछि त्यो दलदल जस्तो जीवनलाई हामीले फर्केर हेर्नु परेन," फुलगेन्दनी भन्छिन् ।

"शुरुशुरुमा तरकारी बेच्न जाँदा धेरै लाज लाग्थ्यो, तर अब त त्यस्तो हुन छोडिसक्यो," फुलगेन्दनी सुनाउँछिन् र सहकारीका अन्य महिला सदस्यहरू हाँस्दै सहमति जनाउँछन् । "पछि फाट्टफुट्ट महिलाहरू बजार जान थालेको देखेपछि त अरु महिलाहरूमा पनि हामीले किन गर्न नसक्ने भन्ने भावना आयो होला, त्यसपछि त यहाँ के भयो सबैलाई थाहा नै छ," उनी भन्छिन् । तथापि शुरुका दिनहरूमा बजारमा मोलतोल गर्न नसकिएला, अरुले टग्लान् कि भन्ने डर उनीहरूलाई लागिरहन्थ्यो । समूहमा आबद्ध भएर सहकारीबाट हिसाबकिताब गर्ने तालिम लिएपछि अहिले त्यसप्रकारको डर हराएर गएको उनीहरू बताउँछन् । "हाम्रो तालिम कार्यक्रमहरूलाई धन्यवाद दिनै पर्छ । हामीलाई धेरै सिकाएको छ । व्यवसायलाई राम्रोसँग कसरी अगाडि बढाउने भनेर हामीले सिकेका छौं । अनि बिस्तारै अरुहरूले मजाले कमाउन थालेको देखेर पछि त संकोच मान्नेहरूलाई पनि राहत मिल्यो," फुलगेन्दनी खुशी व्यक्त गर्छिन् ।

यी मेहनती महिलाहरूले आफ्नो कामलाई गति दिन थालेपछि

रोकिएनन् । उनीहरू निरन्तर लागिरहे, आफ्नो बाटोमा अधि बढिरहे । बोकेर गएको तरकारी अहिलेसम्म फिर्ता ल्याउनु नपरेको बताउँछन् महिलाहरू । राम्रो बजार कसरी खोज्ने भन्ने उनीहरूलाई पक्कै पनि थाहा थिएन होला, तर उनीहरूले त्यसरी बजार खोज्दै हिंड्नु पनि परेको छैन । बजार उनीहरूलाई नै खोज्दै आउँछ । त्यसैले आफ्नो तरकारीको लागि ग्राहक पाउन महिलाहरूलाई कुनै अप्ठ्यारो परेको छैन । "कहिलेकाहीं त बजार जान हिंडेको बेला बाटोमा भेटेका

मानिसहरूले नै किनेर सकिदिन्छन् । अरु बेला त घरमै पनि तरकारी लिन आउँछन्," चप्पलानाला सहकारीकी सचिव पार्वती थारु भन्छिन् । पार्वतीको आफ्नै सानो पसल छ र कहिलेकाहीं थोरै तरकारी भएको बेला त्यही पसलमै तरकारी बेच्न पनि राखिन्छन् । "मेरो त्यति ठूलो बारी त छैन, तर पनि राम्रै चलिरहेको छ ।" पार्वतीले आफ्नो पसलबाट महिनाको १० हजार रुपैयाँ र बजारमा बिक्री गरेको जोड्दा तरकारी बेचेर भन्डै १५ हजार रुपैयाँसम्म कमाउँछिन् ।

राम्रो बजार कसरी खोज्ने भन्ने उनीहरूलाई पक्कै पनि थाहा थिएन होला, तर उनीहरूले त्यसरी बजार खोज्दै हिंड्नु पनि परेको छैन । बजार उनीहरूलाई नै खोज्दै आउँछ । त्यसैले आफ्नो तरकारीको लागि ग्राहक पाउन महिलाहरूलाई कुनै अप्ठ्यारो परेको छैन । कहिलेकाहीं त बजार जान हिंडेको बेला बाटोमा भेटेका मानिसहरूले नै किनेर सकिदिन्छन् ।

छरछिमेकमा नै ग्राहकहरू नभेटिएको दिनमा महिलाहरू आफ्नो साइकलमा तरकारी टन्न बाँध्छन् अनि जता बजार लाग्छ त्यतैतिर लाग्छन् - कहिले खजुरा, उर्जाजस्ता छिमेकी गाउँका बजारमा जान्छन्, कहिले त नेपालगञ्जसम्म पनि तरकारी लिएर पुग्छन्, जहाँ ग्राहकहरू उनीहरूलाई नै कुरिरहेका जस्ता देखिन्छन् । कुनैबेला कोही तरकारी बेच्न बजार जान नभ्याएको अवस्थामा तरकारी बेच्न जाने अरु साथीहरूले पनि तरकारी लगेर बेचिदिन्छन् । प्रायले सँगसँगै तरकारी लगाउने हुँदा उनीहरूको तरकारी पनि एकै समयमा फलन थाल्छ । यसले उनीहरूलाई मिलेर बजार जान सजिलो बनाएको छ । तरकारी व्यवसायले उनीहरूलाई नजिक ल्याएको छ र सहयोगी भावना विकास

गरेको छ । उनीहरू ४-५ जनाको समूह बनाएर तरकारी बेच्न बजार जाने गर्दछन् - जति धेरै हुन्छन् बजार जान त्यति नै रमाइलो पनि हुन्छ । यसरी एकलै(एकलै तरकारी बोकेर हिंडनुपर्ने भन्फट पनि हुँदैन र बजारमा केही अप्ठ्याराहरू परे पनि आत्तिनु पर्ने अवस्था हुँदैन । तैपनि कहिलेकाही दिक्क लाग्दा र भन्फटिला कुराहरूले बजारमा उनीहरूलाई सताइरहेको नै हुन्छन् - खासगरी उनीहरूको तरकारी तौलने तराजुको ढक चोरीले । "कसले चोर्छ थाहा नै हुँदैन, त्यसमाथि कस्तो महुँगो हुन्छ, सधैँ-सधैँ किन्न पनि गाह्रो," सहकारीकी उपाध्यक्ष पनि यो थारु गुनासो गर्छिन् । "त्यसैले हामीमध्ये एकजनाले मात्रै ढक बोक्छौं र चोरी होला कि भनेर अलिक चनाखो भएर त्यही ढक मिलेर चलाउँछौं ।"

तरकारी व्यवसायले उनीहरूलाई नजिक ल्याएको छ र सहयोगी भावना विकास गरेको छ । उनीहरू ४/५ जनाको समूह बनाएर तरकारी बेच्न बजार जाने गर्दछन् (जति धेरै हुन्छन् बजार जान त्यति नै रमाइलो पनि हुन्छ । यसरी एकलै-एकलै तरकारी बोकेर हिंडनुपर्ने भन्फट पनि हुँदैन र बजारमा केही अप्ठ्याराहरू परे पनि आत्तिनु पर्ने अवस्था हुँदैन ।

आम्दानी निकै राम्रो आउने भएकोले यी महिलाहरूले आफ्नो व्यवसाय अझै बढाउन उत्साहित छन् र त्यसको लागि मौका पनि पाएका छन् । उनीहरूलाई तरकारी खेतीका बारेमा थाहा नभएको सायदे केही कुरा होला - मौसमी र बेमौसमी सबै खाले गरी बाह्रै महिना तरकारी उत्पादन गर्छन् महिलाहरू । पहिले दुई-चार किलोसम्म मात्र उब्जाउने महिलाहरूले अहिले त कुइन्टलका कुइन्टल तरकारी फलाएर बेच्न थालिसके । यो वर्ष काँक्रोमा निकै फाइदा भएको बताउँछन् उनीहरू - पौषको महिनाबाटै टनेल प्रयोग गरी लगाएका काँक्रोहरू माघदेखि फलन थाले र त्यसपछि भन्डै अर्को पाँच-छ महिनासम्म उनीहरूले काँक्रो बेच्न पाए ।

बजारको माग पछ्याउँदै

व्यवसाय प्रवर्द्धनका लागि तडकभडक तरिकाहरू नभएपनि हामी ताजा तरकारी बेच्छौं है, किन्न आउनुस्

मात्रै भनेर पनि ग्राहकहरू बढेका छन् यहाँ । “जब हामीले पहिलोपटक शुरु गर्यौं, मानिसहरूलाई हामी के गर्दछौं र उनीहरूलाई ताजा तरकारी चाहिए कहाँ पाइन्छ भन्ने थाहा दियो,” पार्वती भन्छिन् । यो उनीहरूको लागि निकै फाइदाजनक भयो । “हाम्रा धेरै ग्राहकहरू घरमै तरकारी लिन आउँछन् । हाम्रो बारीमै आउँदा ताजा तरकारी पाइन्छ भन्ने कुराले पनि उनीहरूलाई आकर्षित गरेको हुनुपर्छ” पार्वती भन्छिन् । फूलकोभी, गोलभेंडा, काँक्रो आदि तरकारी बारीबाट ताजा नै टिपेर लान सकिन्छ । तरकारी किन्न अरु गाउँबाट पनि ग्राहकहरू आउने गरेका छन् ।

बजारमा ग्राहकहरूको माग थाहा पाउनु व्यवसायको लागि धेरै फाइदा हुने महिलाहरूको बुझाइ छ । त्यसैले जब ग्राहकहरू अगानिक तरकारीको धेरै खोजी गर्न थाले, महिलाहरूले पनि त्यहीअनुसार उत्पादन गरी ग्राहकलाई

आपूर्ति गर्न थाले । “कस्तो तरकारी हो, कहाँ फलाएको, रासायनिक मल हालेको छरछैन, के के औषधि छरेको छ - सबै कुराहरू सोध्छन् तरकारी किन्ने बेलामा,” पनिाँ बताउँछिन् । यहाँका महिलाहरूको तरकारी पूर्ण अर्गानिक भनेर चिनिन्छ । उनीहरूले तरकारी उब्जाउन प्राङ्गारिक मलको प्रयोग गर्छन्, अन्य कुनै पनि रासायनिक मल र विषादीको प्रयोग गर्दैनन् । जिल्लाबाट कृषि प्राविधिकहरू पनि आएर महिलाहरूलाई अर्गानिक तरकारी खेतीको लागि सहयोग गर्ने गरेका छन् । उनीहरू नियमितरूपमा निरीक्षण गर्न आइरहने र आवश्यक परामर्श दिने गरेको महिलाहरू सुनाउँछन् । यसरी समयसँगै चप्पलानालाका महिलाहरूको तरकारीले यति धेरै चर्चा पाइसकेको छ कि बजार पुग्नु अगावै ग्राहकहरू तरकारी लिन कुरिरहेका हुन्छन् ।

कहिलेकही कुनै परिस्थितिका कारण उनीहरू बजार जान नसकेको वा

“राम्रो आम्वदानी गर्न ठूलाठूला खेत मात्रै भएर हुँदैन, आफूले त्यहीअनुसार मेहनत पनि त गर्न सक्नुपर्छ । मेहनत गरे सानो खेतमा राम्रो उब्जनी गरेर पनि धेरै कमाउन सकिन्छ, पार्वती भन्छिन् । हामीसँग धेरै जग्गाजमिन त छैन, तर जे छ त्यसमा पनि राम्रो उत्पादन गर्न सकेका छौं ।

नभ्याएको खण्डमा आफूले उत्पादन गरेको तरकारी डेढ किलोमिटर जति पर रहेको तरकारी सडकलन केन्द्रमा लगेर बेच्ने गर्छन् - खासगरी रोपाइँ वा अन्य खेतीबाली लगाउने समयमा । तथापि महिलाहरू सकेसम्म यो विकल्पबाट परै रहन चाहन्छन् । तरकारी सडकलन केन्द्रबाट भनेजस्तो दाम नपाउने उनीहरूको गुनासो छ । “सडकलन केन्द्रको भर पर्दा हामीलाई धेरै घाटा हुन्छ । हामीले आफैँ बेच्दा पाउने मूल्यको आधा पनि दिँदैनन् । हाम्रो कति लगानी, मेहनत र दुस्ख हुन्छ, कहाँ त्यस्तो गर्न पाइन्छ त”, पनिथौं भन्छिन् । “यदि उचित मूल्य मात्र पनि दिन सकेको भए, हामी पनि सडकलन केन्द्रमै तरकारी बुझाउँथ्यौं । हामीलाई पनि सजिलो हुन्थ्यो र सधैँ बजार दौडिरहनुपर्ने पनि हुँदैनथ्यो ।”

प्रगतिपथमा लम्केका यी महिला कृषकहरू अबका दिनमा फलामका छडहरू प्रयोग गरी टनेल बनाउने सोचमा छन् । बाँसको टनेलको तुलनामा यो बलियो हुन्छ र उनीहरूको मूल्यवान तरकारीलाई खराब मौसममा

पनि बचाउन सक्छ । “बाँसको ढाँचा त कुहिएर, मक्किएर, एक-दुई पटकको प्रयोगमै बिग्रने हुन्छ, घरिघरि बनाइराख्नु पर्छ । फलामको टनेल त बलियो पनि हुन्छ, अनि जस्तो मौसममा पनि बीउ जोगाएर हामीले दुक्कसँग तरकारी उब्जाउन सक्छौं ।” यसरी महिलाहरू आफ्नो योजना बताउँछन् ।

सफलताको मन्त्र

“राम्रो आम्वदानी गर्न ठूलाठूला खेत मात्रै भएर हुँदैन, आफूले त्यहीअनुसार मेहनत पनि त गर्न सक्नुपर्छ । मेहनत गरे सानो खेतमा राम्रो उब्जनी गरेर पनि धेरै कमाउन सकिन्छ,” पार्वती भन्छिन् । “हामीसँग धेरै जग्गाजमिन त छैन, तर जे छ त्यसमा पनि राम्रो उत्पादन गर्न सकेका छौं ।” जमिन धेरै नभएपनि आफ्नो व्यवसायमा यी महिलाहरू पूर्ण समर्पित छन् । यी मेहनती महिला कृषकहरूको काम वास्तवमा नै उल्लेखनीय छ । लगनशील भएर आफ्नो काम गरेमा फल पनि त्यहीअनुसारले पाइन्छ भन्ने मिठो सिकाइ बाँडेका छन् उनीहरूले, जुन वास्तवमा धेरै अनुकरणीय छ ।

३

जीवन बदल्ने पाइलाहरू

“खै कति संघसंस्था आए गए, तर कमैया जागरण महिला समाजमात्रै हाम्रो लागि एउटा मात्र प्रभावकारी सहयोगको माध्यम बन्यो,” कर्णाली महिला कृषि समूहकी अध्यक्ष गुलेली चौधरी भन्छिन् । गुलेलीले धेरै संस्था र उनीहरूको कार्यक्रमले आफूजस्तै महिलाहरूलाई सहयोग गर्छन् भन्ने कुरा सुनेकी थिइन् तर ती सेवाहरू कसरी प्राप्त गर्ने भन्ने थाहा थिएन । कमैया जागरण महिला समाज उनको समुदायमा आएपछि आफ्नो जीवन नै परिवर्तन भएकोमा गुलेली अचम्म मान्छिन् । मुर्घवामा बसोबास गर्दैआएका गुलेली लगायतका अरू मुक्त कमैयाका परिवारहरू अहिलेको हिमालीपुर गाउँमा १५ वर्ष अघि पुनर्स्थापित भएका थिए । तर आफ्नो मुक्त जीवनमा अब के गर्ने भन्ने थाहा थिएन । “भेटिएका संघसंस्थाहरू त्यही ऋण

खेलाएर बस्ने मात्रै सिकाउँथे । ऋण मात्रै खेलाउने, अनि खानलाई चै के गर्ने हो त्यो चाही हामीले बुझ्न सकेका थिएनौं," गुलेली भन्छिन् । ऋणमात्र खेलाउने कुराले उनीहरूको जीवनलाई सुरक्षित बनाउन कुनै सहयोग गर्न सकेका थिएनन् ।

सन् २०१३ तिर जब गुलेली चौधरीलाई कमैया महिला जागरण समाजले गर्ने सहयोग बारेमा थाहा भयो, उनले त्यसबारे थप जानकारीहरू लिइन् । त्यसपछि समुदायका केही महिलाहरूसँग मिलेर कमैया महिला जागरण समाजको सहयोगमा कर्णाली महिला कृषि समूह गठन गरिन् । शुरुका दिनहरूमा समूहलाई अरु महिलाहरूको विश्वास जित्न कठिन परेको थियो । तर जब समूहमा सहभागी भएर पाइने फाइदाहरूको बारेमा मान्छेहरूले कुरा गर्न थाले, त्यसपछि समूहको चर्चा बढ्न थाल्यो । "हामीले एक प्रतिशतको

ब्याजदरमा ऋण दिन्छौं भन्ने कुरा नै समूहमा आकर्षित गर्ने मुख्य कारण बन्यो जुन सुविधा त्यो बेला कुनै सरकारी निकायले पनि दिन सकेका थिएनन्," गुलेली भन्छिन् ।

शुरुका दिनहरूमा सदस्यहरूबाट बचत कोषको लागि १० रूपैयाँ उठाउने गरिन्थ्यो । "हरेक शनिबार सञ्चालन हुने रिफ्लेक्ट सर्कलमा (कचहरी कक्षा) हामीले आफ्नो बोल्ने क्षमता र

आफ्नो व्यक्तित्व विकास गर्ने मौका पायौं, आफ्नो परिचय कसरी दिने, कसरी लेख्ने भन्ने जस्ता कुराहरू पनि सिक्थौं । समाजका समस्या र मुद्दाहरूमा छलफल गर्ने बानी बसाल्दै आफ्नो कुराहरू भन्न सक्ने पनि भयौं," गुलेली भन्छिन् । "मुखबाट एउटा शब्द पनि फुत्काउन डर मान्ने हामी, यतिसम्म गर्न सिक्नु हाम्रो लागि ठूलो उपलब्धि नै थियो ।" वास्तवमा कचहरी सत्र ती महिलाहरूको क्षमता उजागर गर्ने एउटा

हरेक शनिबार सञ्चालन हुने रिफ्लेक्ट सर्कलमा (कचहरी कक्षा) हामीले आफ्नो बोल्ने क्षमता र आफ्नो व्यक्तित्व विकास गर्ने मौका पायौं, आफ्नो परिचय कसरी दिने, कसरी लेख्ने भन्ने जस्ता कुराहरू पनि सिक्थौं । समाजका समस्या र मुद्दाहरूमा छलफल गर्ने बानी बसाल्दै आफ्नो कुराहरू भन्न सक्ने पनि भयौं, गुलेली भन्छिन् ।

प्रभावकारी मञ्च बन्न पुगेको छ । त्यहाँ उनीहरूले आफ्नो समुदायको समस्यामा छलफल गरी त्यसको समाधानका उपायहरू खोज्ने गर्छन् र समुदायमा रहेका उनीहरूजस्ता महिलाहरूको स्तर कसरी उकास्ने भन्ने कुरामा विचार विमर्श गर्छन् ।

विगतमा अरुको खेतमा जीवन बिताएका उनीहरूमा समूहबाट सिकेका कुराहरूले आफ्नै व्यवसाय गर्ने नयाँ उत्साह थपेको थियो । त्यसैले उनीहरूले कृषि व्यवसाय थाल्ने निर्णय गरे । उनीहरूसँग आफ्नो भन्ने एक टुक्रो पनि जमिन थिएन, तर यस कमीले उनीहरूलाई रोकेन । उनीहरूले भाडामा जमिन लिएर व्यावसायिक खेती गर्ने सोच बनाए । कम्प्या महिला जागरण समाजबाट आवश्यक तालिम, कृषि सामग्री र बीउबिजन लिएर उनीहरूले तरकारी खेती गर्न शुरू गरे - मौसमी र बेमौसमी दुवै । खेतीमा सिँचाइको लागि उनीहरूले जिल्ला कृषि केन्द्रबाट बोरिंग मोटरको पनि माग गरेर ल्याउन सफल भए ।

आफूले उब्जाएका तरकारीहरूबाट बिस्तारै आम्दानी हुन थालेपछि आफ्नो व्यवसाय बढाउन यी महिलाहरू भन्ने उत्साहित भए । आज समूहका प्रायः सदस्यहरूले तरकारी खेतीलाई नै व्यवसायिक रूपमा अघि बढाएका छन् । पछिल्ला दिनमा कृषि सेवा केन्द्रबाट

समूहले थप ४ वटा बोरिंग मोटर, एक थान पानीको पम्प, हजारी, तरकारी उत्पादनको लागि टनेल बनाउने प्लास्टिकलगायतका सहयोग पनि प्राप्त गरेको छ ।

महिला समूहको सरल कर्जा सुविधाले गर्दा पनि सदस्यहरू निर्धक्क भएर कर्जा लिन र लगानी गर्न सकिरहेका छन् । "कम्प्या महिला जागरण समाजले घुम्ती कोषको लागि दिएको २ लाख ४० हजार रुपैयाँले पनि शुरूका दिनहरूमा ऋण लिन र लगानी गर्न धेरै मद्दत पुग्यो," गुलेली भन्छिन् । अहिले तरकारी खेती मात्रै हैन, महिलाहरू बाख्रापालन, बंगुरपालन, कुखुरापालन, किराना पसल, कपडा पसल, होटल व्यवसाय लगायतका विभिन्न व्यवसाय गरेर राम्रो आम्दानी गर्न सक्षम भएका छन् । सबैको आम्दानी बढ्दै गएपछि समूहको बचत कोष पनि ठूलो बनाउँदै लगेको छ - पहिले १० रुपैयाँ जम्मा गर्न शुरू गरेका समूहका सदस्यहरू

अहिले मासिक १०० रुपैयाँ जम्मा गर्ने गर्दछन् । हरेक महिनाको २५ गते समूहको बैठक बसी ऋण लगानी गर्ने लगायत अन्य विभिन्न मुद्दाहरूमा समूहका महिलाहरू छलफल गर्दछन् ।

यति छोटो अवधिमा नै आफ्नो उपलब्धि देखेर गुलेली खुशी छिन् तर आफू पढ्न नपाएको कुरामा कहिलेकाहीँ खिन्न पनि हुन्छिन् । "खान लाउन नै धौ-धौ हुने समयमा पढ्न पठाउने मेरो परिवारको हैसियत त थिएन, तर पनि अरूले पढेर गरेको कामहरू देख्दा आफ्नो हालत सम्भेर कहिलेकाहीँ दुःख लाग्छ," गुलेली भन्छिन् । त्यसैले पनि होला, आफूले शिक्षा हासिल गर्न नपाए पनि आफ्नो सन्तानलाई पढ्न पठाउन पाउँदा गुलेली गर्व गर्छिन् । यो सबै कुराको सम्भव समूह सहकार्यले नै भएको हो जसले गुलेली र अन्य सदस्यको आर्थिक स्थितिमा धेरै सुधार ल्याएको छ ।

विगतमा अरुको खेतमा जीवन बिताएका उनीहरूमा समूहबाट सिकेका कुराहरूले आफ्नै व्यवसाय गर्ने नयाँ उत्साह थपेको थियो । त्यसैले उनीहरूले कृषि व्यवसाय थाल्ने निर्णय गरे । उनीहरूसँग आफ्नो भन्ने एक टुक्रो पनि जमिन थिएन, तर यस कमीले उनीहरूलाई रोकेन । उनीहरूले भाडामा जमिन लिएर व्यावसायिक खेती गर्ने सोच बनाए ।

महिलाको लागि भनेर छुट्याइएको दायरामा बस्नुपर्ने, त्यसमाथि अरुको अधीनमा गुजारा गर्नुपर्ने अवस्थाको जीवनबाट आत्मविश्वास र आत्मनिर्भरको जीवन पाउन गुलेली र समूहका अन्य महिलाहरूले हिम्मत जुटाएर निकै मेहनत गरेका छन् । “समूहमा बसेर लिएका अनेक सीपमूलक तालिम र कचहरी कक्षा, अन्तरक्रिया कार्यक्रम, महिला अधिकारबारेको जानकारीजस्ता सबै कुराले हामीमा नयाँ आत्मविश्वास र उत्साह थपिदियो,” गुलेली भन्छिन् । समूहका महिलाहरू अब जस्तोसुकै मञ्चमा पनि आफूलाई उभ्याएर चिनाउन र विभिन्न संघसंस्थाहरूको अन्तरक्रिया कार्यक्रममा भाग लिन सक्ने भएका छन् ।

“पहिले कतै गएर कुनै कुरा अरुको अगाडि बोल्नुपर्दा डरले एकै ठाउँमा थुप्रिने, एकअर्काको पछाडि लुक्ने र काँप्ने गर्थ्यौं,” समूहकी सदस्य उज्याली चौधरी सम्भन्छिन् । “पक्कै पनि हामीले लामो बाटो पूरा गरेका छौं” । पहिले उज्याली र उनको परिवारसँग बस्नको लागि घरसम्म पनि थिएन, जमिन्दारकै निगाहमा बस्नु पर्ने बाध्यता थियो । समूहमा सदस्य भएदेखि नै आफूले जानेको कुराहरू व्यवहारमा उतार्न उनले थोरै ऋण लिएर भएपनि खेती शुरू गर्ने सोच बनाइन् । “शुरुमा त बटैया लगायौं, त्यति गरेर खान त पुग्यो तर आम्दानी अरु भएन । त्यसपछि कम्प्या महिला जागरण

समाजले हामीलाई तरकारी खेती सँगसँगै बाख्रापालन पनि गर्ने सुझाव दियो,” उज्याली बताउँछिन् । व्यवसायले गति लिन थालेपछि उनले बंगुरपालन पनि शुरू गरिन् र समूहबाट ४० हजार रुपैयाँ ऋण लिएर एउटा भैंसी पनि किनेकी छिन् । अहिले आएर उनले कुखुरापालनमा पनि लगानी गरिसकेकी छिन् ।

मुक्त कम्प्या समुदायका यी महिलाहरू कम्प्या महिला जागरण समाज र र महिला समूहप्रति जति आभार प्रकट गरे पनि कम हुने बताउँछन् । “कम्प्या महिला जागरण समाजको सहयोग र सुझाव नभएको भए हामीजस्ता महिलाले पनि यसरी तरकारी वा अन्य व्यवसाय गरेर आम्दानी गर्न सक्छौं भनेर कहिल्यै थाहा हुँदैन थियो होला,” उनीहरू एकै स्वरमा भन्छन् । सानो व्यवसाय गरेर भएपनि यी महिलाहरू अहिले आत्मनिर्भर भएर आफ्नो र आफ्नो घरको आवश्यकताहरू पूरा गर्न सकेकोमा सन्तुष्टि व्यक्त गर्छन् ।

यी साहसी महिलाहरूको सफलता र गौरव मार्ग त्यति सजिलो थिएन । समूह गठन भैसकेपछि उनीहरूसँग बैठक गर्ने हलसम्म पनि थिएन । “समूहका गतिविधिमा छलफल गर्न हामीसँग त भवन पनि थिएन, जसको घरमा मौका मिल्यो त्यतै बैठक राखिदिन्थ्यौं,” गुलेली भन्छिन् । “उसै त यसरी हिडेकोमा मान्छेहरू कति खेदो गर्थे । आफ्नै परिवारले बुझ्दैनथे, अरुको के कुरा । तर हामीले हार मानेनौं,” गुलेली गर्वसाथ भन्छिन् । विभिन्न संस्थाहरूबाट सहयोग जुटाएर उनीहरूले समूहको गतिविधि र भेलाको लागि अहिले भवन निर्माण पनि गरिसकेका छन् ।

ढिलै भएपनि समाजको महिलालाई हेर्ने दृष्टिकोणमा पहिलेभन्दा धेरै परिवर्तन आइसकेको बताउँछन् समूहका महिलाहरू । कम्प्या महिला जागरण समाजले ल्याएको सुधार र महिला सशक्तीकरणमा उनीहरूको भूमिका देखेर आजकल समूहको समर्थन गर्नेहरू पनि धेरै छन् । यसले उनीहरूमा समुदायको

महिलाको लागि भनेर छुट्याइएको दायरामा बस्नुपर्ने, त्यसमाथि अरुको अधीनमा गुजारा गर्नुपर्ने अवस्थाको जीवनबाट आत्मविश्वास र आत्मनिर्भरको जीवन पाउन गुलेली र समूहका अन्य महिलाहरूले हिम्मत जुटाएर निकै मेहनत गरेका छन् ।

हितमा योगदान गर्न भन्नु उत्साह थपेको छ । “जेजस्तो भएपनि अखिरमा आफ्नै घरपरिवारले नबुझिदिएको भए त हाम्रो प्रयास सफल पनि हुने थिएन होला ।” गुलेली भन्छिन् । कार्यक्रम, सेमिनार र तालिमको लागि अन्यत्र जानुपर्दा उनीहरूले घरबाट पर बस्नुपर्ने हुन्छ र यसले गाउँघरमा कुरा काट्नेहरू पनि बढ्थे । “आफ्नो परिवारले नै बुझ्नेपछि अरुको कुराहरूको अब खासै मतलब नै हुँदैन ।”

कर्णाली महिला समूहले महिलाहरू पनि पुरुष जतिकै सक्षम छन् र जस्तोसुकै चुनौती पार गर्न सक्छन् भन्ने कुरालाई प्रमाणित गरेर देखाएका छन् । यति मात्रै नभइ सुखी र खुशी परिवारको लागि महिला र पुरुष मिलेर काम गर्नुपर्छ र विभेद गर्नु हुँदैन भन्ने चेतना पनि फैलाउन सफल भएका छन् । यस कुरालाई उनीहरूको कुरा काट्ने अरु परिवारहरूले पनि मान्न थालेका छन् । समूहको प्रयासमा सबै जनाले २-४ कट्टा नै भएपनि जमिन जोड्न सकेका छन् र

समूहबाट ऋण लिएर त्यहाँ व्यावसायिक कृषि खेती पनि शुरू गरेका छन् । तर उनीहरू अहिले पनि आफू बस्दै आएको पुनर्स्थापित घरजग्गाबाट कहिले निस्कनुपर्ने हो भन्ने त्रासमा बसिरहेका छन् । लालपुर्जाको टुङ्गो नभएर पनि यसरी बस्नुपरेको उनीहरू बताउँछन् । “आफ्नै पहलले मात्र पनि सबै कुरा हासिल गर्न नसकिँदो रहेछ, तर सम्बन्धित निकायले हाम्रो निवेदनमा चाडै नै आवश्यक कदमहरू चाल्नेछन् भन्ने आशामा बसेका छौं ।”

४

महिला 'अधिकारका लागि महिला 'अधिकार मञ्च

आशाको मञ्च

महिला सशक्तीकरण र महिला अधिकार एवं सोसम्बन्धी जानकारीमा महिलाको पहुँच बढाउन महिला नेटवर्क प्रोजेक्ट र समानता विकास केन्द्र डोटीको सहयोगमा डोटीको मुढेगाउँमा महिला अधिकार मञ्चको गठन सन् २०१४ मा भएको हो । स्थापनाकालदेखि नै महिला अधिकार मञ्चले ग्रामीण समुदायका पिछडिएका महिलाहरूलाई परिचालन गरी उनीहरूले भोग्ने समस्याहरू समाधान गर्न सक्षम तुल्याउँदै आएको छ । यसको लागि मञ्चले महिला अधिकारबारे जानकारी गराउने, महिलाले सामना गर्दै आएका समस्याको पहिचान र निवारण, पारिश्रमिक विनाको सेवामूलक कार्य, घरेलु हिंसा, बालविवाह, छाउपडी,

मञ्चले महिला अधिकारबारे जानकारी गराउने, महिलाले सामना गर्दै आएका समस्याको पहिचान र निवारण, पारिश्रमिक विनाको सेवामूलक कार्य, घरेलु हिंसा, बालविवाह, छाउपडी, मानसिक स्वास्थ्यजस्ता संवेदनशील विषयमा सचेतना फैलाउने र सामाजिक, शैक्षिक, राजनीतिक लगायतका क्षेत्रहरूमा उनीहरूको पहुँच बढाउन सहयोग गर्ने लगायतका कुराहरूमा कार्य गर्दै आएको छ ।

मानसिक स्वास्थ्यजस्ता संवेदनशील विषयमा सचेतना फैलाउने र सामाजिक, शैक्षिक, राजनीतिकलगायतका क्षेत्रहरूमा उनीहरूको पहुँच बढाउन सहयोग गर्ने लगायतका कुराहरूमा कार्य गर्दै आएको छ ।

भोलिको नेतृत्व तयार गर्दै

धेरै समय अघिदेखि नै महिला अधिकार मञ्चजस्तै आमा समूह र अन्य यस्तै प्रकारका समूहहरू महिला समस्या सम्बोधन र समाधान गर्न लागिपर्दै आएका छन् । "परापूर्वकाल

देखि नै महिलाहरू शोषित हुँदै आइरहेका छन् । कतिपयको त आफ्नै घरका सदस्यहरूसँग पनि डराएर बस्नुपर्ने अवस्था छ, जसले गर्दा दुस्खको समयमा उनीहरूलाई सहयोग गरिदिने पनि कोही हुँदैनन्," महिला बहुउद्देश्यीय सहकारीकी सदस्य र गाउँकी स्वास्थ्य कार्यकर्ता कान्तादेवी भाट भन्छिन् । "तर अब समय फेरिदै छ । अब महिला माथि कुनै पनि प्रकारको अन्याय हामी सहन गर्ने छैनौं ।"

जबदेखि महिलाहरू समाजका कुचलन र कुप्रथाहरू विरुद्ध आवाज उठाउन थाले, त्यही समयदेखि नै उनीहरूले गाउँ समाजको मात्रै नभएर आफ्नै परिवारबाट पनि लान्छना सहँदै आउनु परेको छ । यसको बाबजुद पनि महिला अधिकार मञ्चले समाजका नकारात्मक पक्ष - जस्तै बालविवाह, छाउपडी, घरेलु हिंसा आदि - विरुद्ध आवाज उठाउँदै आइरहेको छ ।

महिला अधिकार मञ्चका अनुसार मुढेगाउँ र आसपासका क्षेत्रमा बालविवाह गरिदिने चलन धेरै न्यून भैसकेको छ । विवाहको लागि केटा र केटीको २० वर्षभन्दा माथिको हुनुपर्ने नियम लागू गरिएको छ । महिलाहरूको लागि युगौंदेखि अभिशाप बनेर बसेको छाउपडी प्रथा अन्त्य गरेर अहिले मुढेगाउँलाई छाउपडी मुक्त क्षेत्र भनेर घोषित पनि गरिएको

छ । महिनावारीको समयमा महिलालाई फोहोर गोठमा दिनहरू बिताउन बाध्य गराउने यो प्रथाले महिलाहरूको मानसिक र शारीरिक स्वास्थ्यमा निकै नकारात्मक असर पुर्याएको थियो । ती महिलालाई जंगली जनावर वा सर्पले टोक्ने वा बलात्कारमा परिने पो होकि भन्ने डरले पनि सताइरहन्थ्यो । बढ्दो जनचेतनासँगै अब महिलाहरू आफै पनि महिनावारीको समयमा आफ्नो शारीरिक र मानसिक स्वास्थ्य ठिक राख्न व्यक्तिगत सरसफाई गर्ने, स्वस्थ खानेकुरा खाने, गह्रौं भारी नउचाल्ने कुरामा सचेत हुँदै गएका छन् ।

समुदाय तथा छिमेकमा जुवातास खेल्ने अनि रक्सी खाएर श्रीमानबाट श्रीमतीमाथि हुने अत्याचारलाई रोक्न पनि महिलाहरू जागरूक भएर लागेका छन् । यस्ता घरेलु हिंसालाई जर्दैदेखि उखेलेर फाल्ने सोच लिएर महिलाहरूले

विभिन्न अभियान चलाउँदै जुवाखाना र रक्सी बनाउने भट्टीहरू बन्द गराउँदै आएका छन् । घरेलु हिंसा निर्मूल गर्न सासु-बुहारी बीचको सम्बन्ध पनि सुमधुर रहनुपर्ने हुनाले सासु-बुहारी अभियान

महिला अधिकार मञ्चले महिलाको सम्पत्तिमा लाग्ने हकको बारेमा जोड दिँदै आएको छ र महिलाहरूलाई संयुक्त लालपुर्जा दिलाउनको निमित्त पहिल पनि गरिरहेको छ । हालसम्म १५ जना गाउँका महिलाहरूले आफ्नो घरजग्गाको संयुक्त लालपुर्जा पाउन सफल भैसकेका छन् ।

पनि मञ्चले चलाउँदै आएको छ । फलस्वरूप, समुदायमा महिलामाथि हुने हिंसाको क्रम घट्दै गएको पाइएको छ ।

महिला अधिकार मञ्चले महिलाको सम्पत्तिमा लाग्ने हकको बारेमा जोड दिँदै आएको छ र महिलाहरूलाई संयुक्त लालपुर्जा दिलाउनको निमित्त पहल पनि गरिरहेको छ । हालसम्म १९ जना गाउँका महिलाहरूले आफ्नो घरजग्गाको संयुक्त लालपुर्जा पाउन सफल भैसकेका छन् । यसबाहेक महिला अधिकार मञ्चबाट संचालित अरु कार्यक्रमहरूमा सीप विकास तालिम, नेतृत्व विकास तालिम, लेखाजोखा व्यवस्थापन, यौन र प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी जनचेतनाका कार्यक्रम, दैनिक समय तालिकाको अभ्यास, पारिश्रमिक विनाको सेवामूलक कार्यहरूबारे जानकारीलगायत रहेका छन् । मञ्चले यी कार्यक्रमहरूको प्रभावकारिताको लागि राजनीतिक पार्टीका स्थानीय महिला समूहहरूसँग पनि सहकार्य गर्दै आएको छ ।

अन्य संघसंस्था तथा निकायबाट सहयोग

“समानता विकास केन्द्रका सामाजिक परिचालकहरूले मलाई महिला सशक्तीकरणको लागि समूह गठन गर्ने प्रस्ताव राख्दा डरले मेरो मुखबाट एक शब्द निस्किएन । अहिले त एक दशक बितिसक्यो त्यो दिनपछि । समानता विकास केन्द्रको सहयोगविना यसरी म

यहाँसम्म पुग्न सकिदैनथे होला,” महिला अधिकार मञ्चकी अध्यक्ष विष्णु नेपाली भन्छिन् । “म त्यति शिक्षित महिला त हैन, तर सहयोगी समूहबाट पाएको सूचना र जानकारीहरूको आधारमा मैले आफ्नो अधिकारहरूबारे जान्ने र सिक्ने मौका पाएँ, साथसाथै अरुलाई

सिकाउन सक्ने पनि भएँ ।” विष्णु नेपाली दलित समुदायको प्रतिनिधित्व गर्दै हालैको स्थानीय चुनावमा निर्वाचित भएकी छिन् । उनको विचारमा अरु क्षेत्र सँगसँगै महिलाहरू समाजमा अघि बढ्न राजनीतिक क्षेत्रमा पनि सक्रिय हुनु जरुरी छ ।

महिला अधिकार मञ्चका अरु महिला सदस्य पनि उनीहरूलाई असीमित सम्भावनाका दिशामा मार्गदर्शन गर्न मद्दत गर्ने समानता विकास केन्द्रजस्ता संस्थाहरूप्रति आभार व्यक्त गर्छन् । मञ्चबाट लिएका नेतृत्व विकास, क्षमता विकासजस्ता तालिमहरूका कारण नै आज आत्मविश्वासी र आत्मनिर्भर हुन सकेको यी महिलाहरू बताउँछन् । यसबाहेक, महिलाहरू पहिलेभन्दा आफ्नो अधिकारका कुरामा चासो राख्ने गरेका छन्, महिला बजेटबारे खोजीनीति गर्छन् र परेको बेला गलत कार्य गर्नेहरूको विरुद्धमा आवाज पनि उठाउँछन् । अक्षर चिन्न नजानेका यी महिलाहरू अहिले आफ्नो नाम लेखेर भीडमा पनि शानसँग आफ्नो

परिचय दिन सक्छन् । “यसरी महिला अधिकारमञ्च जस्तो महिलाहरूको समूहलाई विभिन्न निकाय र संस्थाहरूको सहयोग नभएको भए त ग्रामीण महिलाहरूलाई कहिल्यै पनि आफ्नो जिन्दगी बदल्न सक्छु भन्ने लाग्दैनथ्यो होला र बदल्ने चेस्ता पनि गर्दैनथे होला,” मञ्चकी सचिव राधिका शाही भन्छिन् ।

समयको मागअनुसार संस्थाको पहलमा महिला अधिकार मञ्चले आर्थिक र भौतिक सहयोग पाइरहेको छ । शुरुका दिनमा जस्तो आर्थिक कठिनाइ समूहले अहिले भोग्न नपरेको राधिका बताउँछिन् । मञ्चकी अर्का एक सदस्य चन्द्रा रावल भन्छिन्, “समूह शुरु गर्दा

हामीले मासिक १० रूपैयाँ जम्मा गरेको देखेर खिल्ली उडाउँथे नबुझेहरू । अहिलेसम्म हामीले १०-१५ लाख रकम बचत गरिसकेका छौं । यसले गर्दा थप कार्यमा अग्रसर हुने उत्साह थपिएको छ र अघि बढ्ने हौसला पनि हामीलाई मिलेको छ।”

संस्थाहरूको सहयोगलाई उत्सुकताको नजरले पनि हेर्ने रहेछ भन्ने कुरा महिलाहरूले थाहा पाएका छन् । “संस्थाको सहयोग पाएको खबरले अरुमा पनि एक किसिमको डर र इज्जत पैदा गर्दा रहेछ,” राधिका गर्वसाथ भन्छिन् । बाहिरबाट सहयोग पाएका छन् है भन्ने बित्तिकै यी समूहहरूको विरोधमा जाँदा ती बाहिरका संस्थाहरू आएर केही गर्ने त हैनन् भनेर पनि समुदायका कतिपय मान्छेहरू सोच्ने गरेको कान्ता देवी बताउँछिन् । “नत्र उनीहरूले हामी महिलालाई अर्काको कुरा काट्ने समूहको रूपमा मात्र हेर्ने होलान्,” राधिका थप प्रष्ट पार्छिन् । हालै मञ्चलाई यसको असल उद्देश्यको लागि वडा कार्यालयबाट २ लाख रूपैयाँ र नगरपालिकाबाट १ लाख रूपैयाँको रकम सहयोग पनि प्राप्त भएको छ।

सशक्तीकरण नै शक्ति

मञ्चले कुनै पनि तालिमको लागि सहभागी छनौट गर्दा एकल महिलाहरूलाई सधैं प्राथमिकता दिने गरेको छ । यसको लक्ष्य भनेकै त्यस्ता

तालिम कार्यक्रमहरूको माध्यमबाट उनीहरूको मनोबल बढाएर सशक्तीकरण गर्दै लैजानु हो । महिला अधिकार मञ्चका महिला सदस्यहरूले बाख्रपालन, भैसीपालन, तरकारी खेती, उत्पादनको बजारीकरण र व्यवसायिक सम्बन्ध विस्तारमा तालिम र महत्वपूर्ण जानकारी लिएका छन् । उनीहरूले कृषि तथा पशुपालन व्यवसायबाट राम्रो आमदानी गरिरहेको अवस्था छ । केही बेचन नपाएको खण्डमा पनि आफैले उब्जनी गर्ने हुँदा अरुको अगाडि हात फैलाएर खानुपर्ने अवस्था छैन भनेर महिलाहरू भन्छन् । कतिपय महिलाहरू लुगाहरू सिउने, निगालोबाट सामान बुन्ने आदि जस्ता काममा पनि सक्रिय छन् ।

तर सधैं सोचेको जस्तो पनि हुँदैन र अरुलाई भन्दा पनि महिला समुदायलाई कुरा बुझाउन एउटा चुनौती नै हुने गरेको पनि मञ्चका महिलाहरू गुनासो पोख्छन् । “यदि गाउँ समाजमा सुधार ल्याउने हो भने महिला-महिला एकजुट त हुनैपर्छ,” विष्णु भन्छन् । त्यसैले जनचेतनामूलक कार्यक्रमहरूमा बढीभन्दा बढी महिला सहभागिता गराउनको लागि कार्यक्रमको मुद्दामामिला लिएर सम्बन्धित सदस्य आ-आफ्ना टोलमा जान्छन् र कार्यक्रम संचालनको जिम्मा त्यहाँको एकजनालाई दिएर छलफल गर्न लगाउँछन् । कसैले पनि मञ्चले

विष्णु भन्छन्, “रातारात सबै ठीक त पक्कै पनि हुँदैन र परिवर्तन पनि त्यति सजिलै आउँदैन । यो क्रमैसँग हुन्छ । तर पनि आगामी दिनहरूमा आफ्नो कार्यप्राप्तिका लागि बढिरहन हाम्रो पूर्व सफलताहरूले हामीलाई प्रेरित गरेको छ र समुदायमा हामीप्रति बढ्दै गएको विश्वासले पनि अघि बढ्न थप उर्जा प्रदान गरेको छ ।”

मनोमानी गर्थे भनेर भन्ने मौका नपाउनु भन्ने हेतुले यसरी आफ्नो कार्य विस्तार गर्ने नीति मञ्चले बनाएको हो ।

हालैका दिनहरूमा नमकीन र आलु चिप्स बनाउने जस्ता नयाँ तालिमहरू पनि संचालन गरिएका छन् । यसले नयाँ व्यवसायका ढोका खोल्नेछ । तर नयाँ तालिम मात्र दिनेभन्दा पनि सम्बन्धित निकायहरू आफै पनि नियमितरूपमा समूहको गतिविधि र तालिमको प्रभाव निरीक्षण गर्न आए अझ राम्रो हुन्थ्यो कि भनेर राधिका आफ्नो विचार व्यक्त गर्छिन् ।

जति सुधार गरे पनि नपुगेजस्तो लाग्ने गरेको मञ्चका महिलाहरू बताउँछन् । “समाजका दृष्टिकोण बदलिन, त्यसमाथि महिलाहरूप्रतिको गलत धारणा मेटिन त अझै समय लाग्ने उनीहरू भन्छन् ।

काम गरेअनुसार फल पूरै नमिलेको भएपनि महिलाहरू हार मान्ने पक्षमा भने छैनन् । “सुधार त हामीले गरेका छौं, तर अरुमाथिको निर्भरता हटाउन अझै संघर्षरत नै छौं, एक सदस्य बताउँछिन् । समुदायका सबै पुरुषहरूले सहयोगी भावना नदेखाए पनि मञ्चद्वारा आयोजित विभिन्न कार्यक्रमहरूमा र अन्य सामाजिक कार्यहरूमा समुदायको सहभागिता बढ्दै गएको महिलाहरू महसुस गर्छन् । विष्णु भन्छन्, “रातारात सबै ठीक त पक्कै पनि हुँदैन र परिवर्तन पनि त्यति सजिलै आउँदैन । यो क्रमैसँग हुन्छ । तर पनि आगामी दिनहरूमा आफ्नो कार्यप्राप्तिका लागि बढिरहन हाम्रो पूर्व सफलताहरूले हामीलाई प्रेरित गरेको छ र समुदायमा हामीप्रति बढ्दै गएको विश्वासले पनि अघि बढ्न थप उर्जा प्रदान गरेको छ ।”

५

सत्प्रयासका सुन्दर नमुना प्रेरणाका शक्ति महिला

एकादेशका शक्तिहीन र आवाजहीन महिला आज आफ्नो समुदायको लागि प्रेरक शक्ति भएका छन् ।

नामअनुसारको काम । नमुना महिला समूह आज साँच्चै नै महिला प्रतिनिधित्वको एक उत्कृष्ट नमुना बन्न सफल भएको छ । अनगिन्ति परिस्थितिहरूसँग जुझ्दै महिला हकहितको लागि अधि बढ्दै महिलाहरूको सामाजिकस्तरलाई उकास्न सक्नु नै आफ्नो ठूलो उपलब्धि भएको यस समूहका महिलाहरू महसुस गर्छन् । ग्रामीण समाजका महिलाहरूको हेराइमा परिवर्तन ल्याएका छन् उनीहरूले । समूहमा रहेर सिकेका हरेक सानाठूला क्रियाकलापका कारण आज उनीहरूको आफूलाई हेर्ने दृष्टिकोण बदलिएको छ । आफ्नो कामहरूको दैनिक समय तालिका भर्ने साधारण अभ्यासले पनि गाउँसमाजमा परिवर्तन ल्याउन धेरै मद्दत पुगेको समूहका सदस्यहरू बताउँछन् ।

घरायसी कामकाजलाई सायदै कसैले पैसा कमाउने सीप वा कसैको जागिरसँग तुलना गर्छन् होला । यो कुनै सीप वा जागिर हैन भन्ने सोचाइ ग्रामीण समाजमा भन्ने व्याप्त छ । यही सीमित धारणाका कारण महिलाहरूमा पनि सीप हुन्छ, सीप सिक्न सक्ने क्षमता हुन्छ भन्ने कुरामाथि प्रश्न उठाइन्छ । उनीहरूले पनि आयआर्जन हुने कार्यमा संलग्न भएर घरको आर्थिक भारमा टेवा दिनसक्छन् भन्ने सम्भाव्यतालाई नकारेको पाइन्छ । एकछिन यसरी सोचौं – यदि महिलाहरूले गर्दै आएका घरायसी कामलाई पनि अरु कामजस्तै तलब तोकियो भने महिलाहरूले कति आम्दानी गर्लान् त । अनि घरदैलोको चौघेराबाट निकालेर यी परिश्रमी महिलाहरूलाई पनि व्यवसाय गर्ने अवसर दिइएको खण्डमा उनीहरूले के-कस्तो उपलब्धि हासिल गर्न सक्लान् त ? यस प्रकारको कामको फरकपन र त्यस्ता कामहरूको आम्दानीको सम्भावना थाहा पाउन समूहमा दैनिक समय तालिकाको अभ्यास शुरु गरिएको हो ।

समूहका महिलाहरूलाई महिला नेटवर्क प्रोजेक्टले दैनिक समय तालिका वितरण गर्छ । यसको माध्यमद्वारा महिलाहरूले दिनभरमा आफूले पैसा नलिइकन सेवामूलक काम कति गर्छन् र ती महिलाका श्रीमानहरूले दिनभरमा कति काम गर्छन् भनेर मूल्यांकन गर्न सक्छन् ।

महिलाहरू सधैंजसो घर र चुल्होमा नै सीमित रहनुपर्ने भएकोले उनीहरू न पुरुषहरू जसरी काम गर्न जान पाउँछन्, न त्यस्तो कुनै मौका नै । महिलाहरूले सक्षम भएर बाहिरको काम नै गर्न थाले पनि उनीहरूले घरको कामलाई उपेक्षा गर्न असम्भव नै हुन्छ । उनीहरूले घरको काम पनि गर्नुपर्ने बाध्यता जस्तै नै हुन्छ । त्यसैले महिला वा पुरुष जो भएपनि घरका सबै सदस्यहरूले घरको काममा सहयोग गर्नुपर्छ, यो काम महिलाको मात्र हो भनेर पन्छिनु हुँदैन र उनीहरूले पनि आम्दानी गर्न सक्छन् भन्ने कुरा स्वीकार गर्न सक्नुपर्छ ।

दैनिक समय तालिका भर्ने अभ्यास शुरु गरी जब महिलाको दैनिक सानातिना

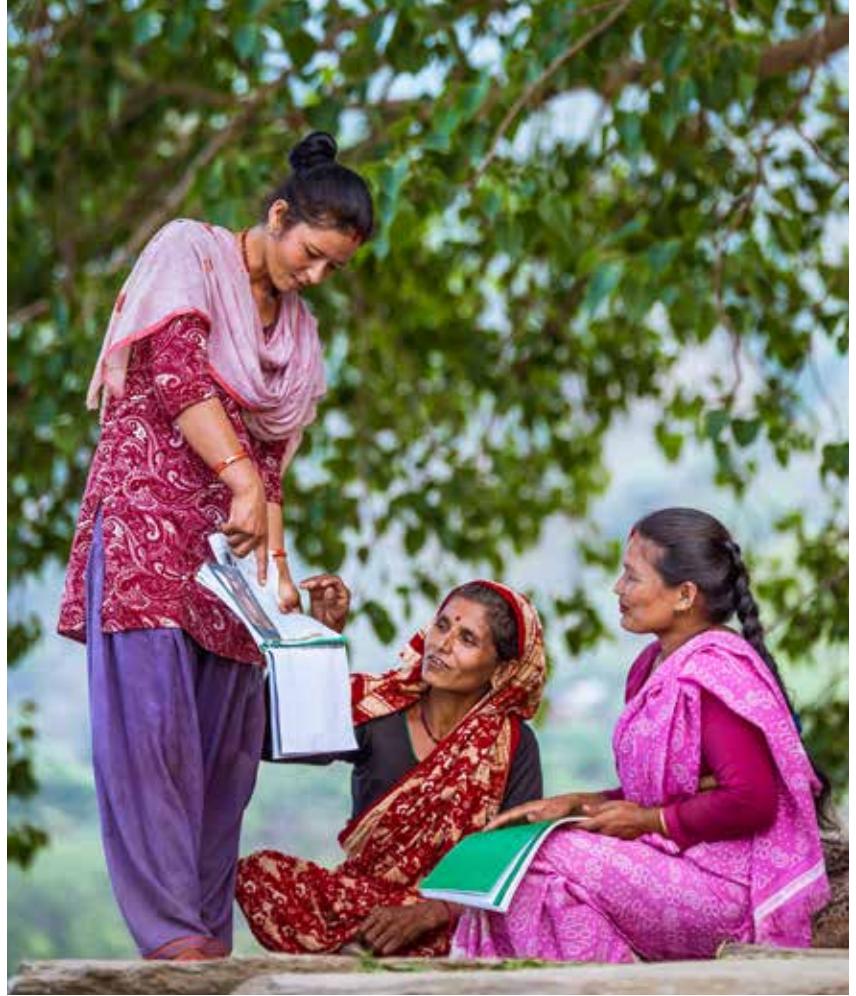
सबै कामलाई पैसामा मूल्यांकन गरियो, तब उनीहरूको अनुमानित पारिश्रमिक पुरुषको भन्दा कम देखिएन, कहिले त महिलाहरूको दैनिक कामको मूल्य पुरुषहरूको भन्दा पनि धेरै देखियो । यो नतिजालाई स्वीकार्न पुरुषहरूलाई अलि गाह्रो त भयो होला, यो आखाँ खोल्ने नतिजा थियो । यसले धेरै परिवारमा महिला-पुरुषबीच आपसी समझदारीको वातावरण सिर्जना गर्ने बाटो पनि देखाइदियो । यस यथार्थताले महिलाहरूको कामलाई हेर्ने मानिसहरूको हेराइमा प्रभाव पारेको छ, बिस्तारै र निरन्तर परिवर्तनको मार्ग पनि तय गरेको छ ।

“महिला समूहमा रहेर हामी महिलाहरू पनि कसैभन्दा कम रहेनछौं भन्ने

हौसला मिल्यो । नयाँ खोजले
 हाग्नो सोचाइमा परिवर्तन आयो र
 समूहबाट हामीले सिकेका कुराहरू
 आफ्नो परिवारलाई पनि बुझाउने
 मौका पायौं," समूहकी एक महिला
 भन्छिन् । "अहिले त हामी घरमा
 घरायसी र आर्थिक जुनसुकै काम
 होस् श्रीमान-श्रीमती मिलेर गर्नुपर्छ
 भन्ने गरेका छौं ।" महिला र महिला
 समूहबारे कुरा काट्दै हिंड्ने,
 अनावश्यक हल्ला फैलाउने अभै पनि
 भेटिन्छन् । आफ्नो सोभी श्रीमतीको
 फकाएर बिगार्ने समूह पनि भन्ने गरेको
 महिलाहरू अनुभव सुनाउँछन् । जसले
 जे भनेपनि महिलाहरू आफ्नो असल
 लक्ष्यबाट डगमगाएका छैनन्, बरु थप
 उत्साहसाथ अधि बढिरहेका छन् ।

घरायसी कार्यबोझमा सहजता

महिला समूह र स्थानीय समुदायको
 पहलमा थालिएको विभिन्न विकासका
 कार्यहरूले महिलाहरूको पारिश्रमिक
 नपाउने सेवामूलक घरायसी कार्यबोझमा
 सहजता हुँदै गएको छ । गाउँघरमा
 पानीको धारा, घट्ट (मिल) आदिको
 सुविधाले अनावश्यक समय खर्चमा
 कमी आउँदा महिलाहरूको घरायसी
 कार्यबोझमा पनि घटेको समूहका
 सदस्यहरू बताउँछन् । अब पहिलेको
 जस्तो महिलाहरूले बिहानै उठेर चामल
 कुट्नु परेको छैन र पानी भर्न टाढा
 मुहानतिर धाउनुपर्ने बाध्यता पनि छैन ।
 तथापि गाउँमा खानेपानीको समस्या
 अभै पनि छ र यसको समाधानको

महिला समूहमा रहेर हामी महिलाहरू पनि कसैभन्दा कम
 रहेनछौं भन्ने हौसला मिल्यो । नयाँ खोजले हाग्नो सोचाइमा
 परिवर्तन आयो र समूहबाट हामीले सिकेका कुराहरू
 आफ्नो परिवारलाई पनि बुझाउने मौका पायौं, समूहकी एक
 महिला भन्छिन् । अहिले त हामी घरमा घरायसी र आर्थिक
 जुनसुकै काम होस् श्रीमान/श्रीमती मिलेर गर्नुपर्छ भन्ने
 गरेका छौं ।

लागि महिला समूह र समुदाय सँगै जुटेका छन् । खानेपानी प्रणालीको विस्तार गर्न समानता विकास केन्द्रबाट समूहलाई ६७ हजार रुपैयाँ रकम सहयोग प्राप्त भइसकेको र गाउँलेहरू सबै मिलेर काम पनि थालिसकेको समूहका सदस्यहरू बताउँछन् ।

गाउँघरमा अन्य धेरै कुरामा पनि परिवर्तन आउन थालेको छ र जीवन सहज हुँदै गएको छ । “अब त घरघरमा उन्नत चुल्हो र कुनै घरमा त ग्यास स्टोभ पनि ल्याइएको छ । त्यसैले पहिले जसरी न दाउरा खोज्न जानु परेको छ, न धेरै दाउरा खर्चेर खाना पकाउनु पर्ने अवस्था छ,” महिला सदस्यहरू भन्छन् । “गाईवस्तुलाई खुवाउने घाँस आफ्नै पाखोबारीमा रोप्न थालेका छौं, र अब घाँसपात गर्न जंगलतिर पनि त्यति धेरै धाउनु परेको छैन ।”

त्यसैगरी छाउपडीको नकारात्मक असरबारे गाउँघरमा चेतना फैलाउँदै नमुना महिला समूहले आफ्नो गाउँसमाजबाट छाउपडी प्रचलन अन्त्य गर्न पनि सफल भएको छ । “महिनावारी भएका महिलालाई घरभित्र आउन दिइन्थ्यो, गोठमा राख्थे । यसले गर्दा बिरामी हुने, रोग संक्रमण बढ्ने, कमजोरी हुनेजस्ता स्वास्थ्य समस्या ती महिलामा देखा पर्थ्यो । जति पनि घर बाहिरका काम हुन्थे, ती सबै उनै महिलाहरूले

गाउँघरमा अन्य धेरै कुरामा पनि परिवर्तन आउन थालेको छ र जीवन सहज हुँदै गएको छ । अब त घरघरमा उन्नत चुल्हो र कुनै घरमा त ग्यास स्टोभ पनि ल्याइएको छ । त्यसैले पहिले जसरी न दाउरा खोज्न जानु परेको छ, न धेरै दाउरा खर्चेर खाना पकाउनु पर्ने अवस्था छ, महिला सदस्यहरू भन्छन् । गाईवस्तुलाई खुवाउने घाँस आफ्नै पाखोबारीमा रोप्न थालेका छौं, र अब घाँसपात गर्न जंगलतिर पनि त्यति धेरै धाउनु परेको छैन ।

नै गर्नुपर्थ्यो र यस्तो अवस्थामा उनीहरूको कार्यबोभ भन् धेरै हुन्थ्यो,” समूहकी कोषाध्यक्ष बताउँछिन् । “महिनावारी पूरा नभएसम्म त नुहाउन पनि पाइन्थ्यो ।” यस्ता रूढीवादी प्रथाको अन्त्य भएकोमा अत्यन्त खुशी र आभारी छन् गाउँका महिलाहरू ।

घरायसी कार्यबोभमा कमी आएपछि त्यसबाट बचत भएको समयमा सीप सिकेर धेरै लाभ उठाउन सकेको भन्छन् महिलाहरू । “फूसद मिलाएर हामी समूहद्वारा आयोजित हरेक किसिमका तालिम र अन्य कार्यक्रमहरूमा निर्धक्क सहभागी हुन पायौं, चाहे त्यो अरु कुनै

गाउँठाउँमा नै किन आयोजित भैरहेको नहोस्," उनीहरू भन्छन् । आफूले पाएका अनेकौं तालिमको उपयोग गर्दै अहिले धेरै महिलाहरूले व्यावसायिक रूपमा तरकारी खेती शुरू गरेर आयआर्जन गर्दै आएका छन् । गाउँ समुदायमा खानेपानी समिति, सडक निर्माण कार्य, सहकारी आदि विभिन्न विकासका कार्यहरूमा पनि अगुवाइ गरेर महिलाहरूले आफ्नो प्रतिनिधित्व बढाइरहेका छन् । गाउँघरमा स्वस्थ बानी र स्वस्थ अभ्यास थालेका छन् । आफूजस्तै अरू महिलाहरूलाई पनि महिला हकअधिकारको बारेमा जागरूक बनाउँदै आइरहेका छन् । "पहिले त हामीलाई न आफ्नो हकअधिकार बारेमा थाहा थियो, न यस्ता कुराहरूबारे सोचिराख्ने फुर्सद नै," नमुना महिला समूहकी अध्यक्ष पार्वती बोगटी भन्छिन् । "पहिले त राम्रो कुरा गरेर हिड्न पनि अरूले के भन्लान्, के सोच्लान् भनेर डर लाग्थ्यो, अहिले त यही पीपलको छायाँमा यसरी छलफल गरेर बस्नुपर्दा पनि आनन्द लाग्छ ।"

अहिले आएर ज्याला दिने कुरामा महिलालाई गरिने भेदभावमा पनि रोक लगाइएको छ । पुरुषसमान काम गर्दागर्दै पनि महिलालाई सधैं कम ज्याला दिइन्थ्यो । तर अब आफ्नो गाउँबाट यस्तो भेदभावको पनि अन्त्य गर्न सफल भएको समूहका सदस्यहरू गर्वसाथ बताउँछन् ।

के-के भन्छन् -लोग्ने मान्छे भएर स्वास्नीको काम गर्ने, आदि इत्यादि कुराहरू सुनाउने, जिस्क्याउने, उनी गुनासो गर्छन् । बुझ्नेले बुझ्छन्, भन्नेहरू भन्दै गर्छन् । त्यस्ताहरूको चाहिँ अलि बुद्धि आओस् भनेर आश मात्रै गर्न सक्छु, आखिर उनीहरूकै परिवारको सुखको लागि त हो ।

कार्यबोमको बाँडफाँड

महिला समूहकै एक सदस्य देउसरा बोगटीले कहिले पनि आफ्नो श्रीमान टिकाराम बोगटीलाई सहयोगको लागि घच्चच्याइराख्नु परेको छैन, न त टिकारामले आफ्नी श्रीमतीलाई घरको काममा मद्दत गर्न दुईचोटि सोच्नु परेको छ । "आफ्नो घरको काम गर्न नि केको लाज," दुई छोरी र एक छोराका बुवा टिकाराम भन्छन् । "आफ्नी बुढी भान्छामा व्यस्त हुँदा आफूले बच्चाहरूलाई स्कूल जान तयार मात्रै गर्दिँदा कति काम सजिलो हुन्छ । महिलाले मात्रै गर्न पर्ने भन्ने के छ र, घरका पुरुषको पनि त उत्तिकै जिम्मेवारी हुन्छ घरका कामकाज हेरिदिने।" बोगटी दम्पती सँगै मिलेर समय तालिका पनि भर्ने गर्छन् ।

तर गाउँघरमा सबैको धारणा टिकारामसँग मिल्छ भन्न सकिँदैन । "अब गाउँका मान्छेहरू त के-के भन्छन् -

गर्ने, आदि इत्यादि कुराहरू सुनाउने, जिस्क्याउने," उनी गुनासो गर्छन् । "बुझ्नेले बुझ्छन्, भन्नेहरू भन्दै गर्छन् । त्यस्ताहरूको चाहिँ अलि बुद्धि आओस् भनेर आश मात्रै गर्न सक्छु, आखिर उनीहरूकै परिवारको सुखको लागि त हो ।"

देउसरा कम बोल्ने र सायद अलि लजालु स्वभावकी छिन् अरूभन्दा । तर टिकाराम आफ्नो श्रीमतीले समूहमा बसेर जानेका कुराहरूलाई पछ्याउँदै अगाडि बढिरहेको कुरामा गर्व गर्छन् । "जिन्दगी नै यही घर वरिपरि नै बित्थ्यो उसको, तर अब त उसलाई पनि पनि अरू कामहरूको लागि अधि सर्न हौसला मिलेको छ ।" खेतीपाती गर्नुका साथसाथै देउसरा समूहका हरेक क्रियाकलापमा सहभागिता जनाउँछिन् । "वहाँ जस्तो मन बुझ्ने श्रीमान पाएर आफूले आफूलाई भाग्यमानी ठान्दछु," लजाउँदै देउसरा भन्छिन् ।

६

व्यवसायमा 'अग्रसर' महिला

कहिलेकही नुस्मा चौधरी आफ्नो विगतलाई फर्केर हेर्छिन् र आफूले त्यस्तो जीवन बिताएको थिएँ भन्ने कुरामा विश्वास नै गर्न सकिदैनन् । “कमैया महिला जागरण समाजजस्तो संस्थाबाट सहयोग पाएर नै हामीजस्ता महिलाहरूले सम्मानको जीवन व्यतित गर्ने अवसर पाएका छौं,” उनी आभार व्यक्त गर्दै भन्छिन् । “नत्र त हामीलाई के नै थाहा थियो र, न केही गर्न सकेका थियौं – न आफ्नो अधिकारको बारेमा ज्ञान थियो, न आफूले आफ्नो जिन्दगी सुधार्न सक्छौं भन्ने विश्वास नै ।” कमैया महिला जागरण समाजमार्फत् पाएको अवसरले उनीजस्ता धेरै महिलाहरूले सम्मानित जीवनका धेरै सम्भावनाहरूसँग परिचित हुने मौका पाए ।

नत्र त हामीलाई के नै
थाहा थियो र, न केही
गर्न सकेका थियौं - न
आफ्नो अधिकारको
बारेमा ज्ञान थियो, न
आफूले आफ्नो जिन्दगी
सुधार्न सक्छौं भन्ने
विश्वास नै ।

“ग्रामीण समाजमा हुर्केकाहरूको दुःख नै एउटै हो—हातमुख कसरी जोर्ने, बिहान खाए बेलुका खान पाउने हो कि हैन भन्ने मात्रै चिन्ता, अरू त के भन्नु भन् ।” नुस्मा आफै पनि पहिले भारतमा श्रमिकको रूपमा काम गर्थिन् र महिनाको यस्तै दुई हजार देखि २५ सयसम्म रूपैयाँसम्म कमाउँथिन् । यति पैसाले त परिवारलाई खुवाउन नै धौधौ पर्थ्यो, घर खर्चलगायतका अन्य आवश्यकता परिपूर्ति गर्न कुरा त परै जावस् । कमैया महिला जागरण समाज उनीहरूको गाउँमा आउनुभन्दा पहिले समुदायका सदस्यहरू अन्य संस्था एवं व्यक्तिहरूबाट उच्च व्याजदरमा ऋण लिने गर्दथे । तर जब कमैया महिला जागरण समाज समूह गठन गर्ने

प्रस्ताव लिएर आयो र उनीहरूलाई समूह गठनका फाइदाबारे जानकारी गरायो, उनीहरूले अस्वीकार गर्ने कुनै कारण नै थिएन । महिलाहरूको कुनै आयस्रोत थिएन र श्रीमानको कमाइमा मात्र भर पर्नुपर्ने अवस्थाले उनीहरूलाई घरखर्च चलाउन पनि कठिन थियो । त्यसपछि उनीहरूले २५ जनाको सदस्यसहित अनन्तपुर कृषि महिला समूहको स्थापना गरे र अहिले ३० जना पुगिसकेका छन् । अहिले त समूह बनेको पनि भन्डै ५ वर्ष भैसकेको छ । आज यी महिलाहरूको उन्नत जीवनस्तरलाई हेर्दा समूहले उनीहरूको जीवनस्तर रमाइलो र समृद्ध कसरी बनाएको छ भन्ने प्रमाणित हुन्छ,” नुस्मा सुनाउँछिन् ।

नुस्माको विचारमा महिला-महिला एक जुट भएर एकअर्काको सहयोग गरेमा मात्र उनीहरूको जीवन र परिवारलाई राम्रो बनाउन सकिन्छ । “हामी महिला आफैले नै आफूलाई कमजोर बनाएका हौं जस्तो लाग्छ । यतिसम्म कि कसैले गालीगलौज गर्दा, बेइज्जत गर्दा पनि जवाफ फर्काउन डर मान्थ्यौं, अनि सबै सहेर मात्र बस्थ्यौं ।” महिला आफ्नो घरेलु समस्या लिएर बोल्न जाने ठाउँ कतै थिएन । मनको दुस्ख खोल्ने ठाउँ थिएन ।

महिला समूहमा आएर संगठित हुन थालेपछि अहिले ती महिलाहरूको दुस्ख बुझिदिने र बह पोख्ने ठाउँ त्यही समूह भएको छ । समूहबाट पाउने हरेक

तालिम र ज्ञानले उनीहरूलाई सफल व्यवसायी बन्ने प्रेरणा दियो र आजका दिनमा व्यवसायी भनेर आफूलाई चिनाउन सकेका छन् । नुस्मा अहिले वडा महिला सञ्जालकी सहसचिव छिन् ।

सशक्तीकरणको बाटोमा

कमैया महिला जागरण समाजबाट घुम्ती कोषको लागि पाएको २ लाख रुपैयाँ र समूहका सदस्यहरूले बचत कोषमा बचत गर्दै आएको जम्मा रकमबाट उनीहरूले कर्जा लिएर आफूलाई पायक पर्ने व्यवसायमा लगानी गर्न पाएका छन् । व्यवसाय रोज्नको लागि समूहबाट प्राप्त कृषि तालिम, लेखा व्यवस्थापन तालिम आदिले पनि धेरै

सहयोग मिलेको छ । अहिले महिलाहरू कृषि, ढकिया बुनाई, सिलाई-कटाई, कुखुरापालन, पशुपालन, ब्यूटी पार्लर जस्ता व्यवसायमा लागेका छन् । जस्तै, गीता चौधरी तरकारी खेतीमा त संलग्न छिन् । फूर्सदको समयमा ढकिया र अन्य सामानहरू पनि बनाएर बेच्ने गर्छिन् । उनीहरूले बनाएका सामानहरूको माग धेरै छ र ग्राहकहरू सामान किन्न घरसम्म नै आइपुग्छन् ।

नुस्मा आफै पनि समूहको सहयोगबाट होटल व्यवसायीको रूपमा आम्दानी गरिरहेकी छिन् । नुस्माले पहिलोपटक आफ्नो सानो किराना पसल खोल्ने योजना बनाउँदा त्यसको लागि लगानी गर्ने एक हजार रुपैयाँ पनि थिएन ।

शुरूमा उनले गाउँको एक वित्तीय संस्थाबाट १० हजार रुपैयाँ कर्जा लिएर सानो किराना पसल खोलेकी थिइन् । सामानहरू स्टक गरेर राख्न यो पैसा पर्याप्त त थिएन, तर पनि उनीहरूले जसोतसो चलाएका थिए । तर यो व्यवसायबाट फाइदा लिन उनलाई निकै गार्हो भयो । त्यसमाथि उनको स्वास्थ्य स्थितिले गर्दा आफ्नो व्यवसायलाई उति समय दिन नसकेको उनी बताउँछिन् । यसरी ३ वर्षसम्म उनले जसोतसो पसलमा समय बिताइन् ।

त्यसपछि २०७१ सालमा जब कमैया महिला जागरण समाजले व्यवसाय व्यवस्थापनको तालिमबारे जानकारी दियो, नुस्माले कुनै समय खेर नफाली त्यो मौका समातिन् । "मैले तालिम

पहिले किराना पसलबाट बढीमा दिनको १२ सय रुपैयाँ सम्म बल्ल आम्दानी आउँथ्यो । तर अहिले यो होटल व्यवसायबाट दिनको तीन हजारदेखि नौ हजार सम्म पनि कमाउन सकेका छौं । व्यवसायको यो प्रयासमा नुस्मा एकली छैनन् ।

लिने हिम्मत गरे र तालिम सकेपछि नै मैले अहिलेको यो खाजा होटल शुरू गर्न सकेकी छु," उनी भन्छिन् । "पहिले किराना पसलबाट बढीमा दिनको १२ सय रुपैयाँसम्म बल्ल आम्दानी आउँथ्यो । तर अहिले यो होटल व्यवसायबाट दिनको तीन हजारदेखि नौ हजारसम्म पनि कमाउन सकेका छौं ।" व्यवसायको यो प्रयासमा नुस्मा एकली छैनन् । उनलाई श्रीमानले पनि हरेक मोडमा उत्तिकै साथ र सहयोग दिँदै आएका छन् । नुस्माको होटलमा खाजा तयार गर्ने मुख्य भान्से नै उनका श्रीमान हुन् । "वहाँको साथ नभएको

अहिले त त्यस क्षेत्रमा कुनै पनि समाजिक र विकासका कार्य शुरू गर्नुपर्दा समूहका महिला सदस्यहरूको सल्लाह सुभाब लिन थालिएको छ - हालसालै उनीहरूले वडाबाट आएको एक लाख २० हजार रुपैयाँको सहयोगमा समुदायको लागि पाँचवटा पानी धारा निर्माण गरेका छन् । लगानी भएका क्षेत्रमा सोचे अनुरूपको काम भइरहे नरहेको हेर्न समूहले बेला बेलामा अनुगमन पनि गर्ने गरेका छन् ।

भए म सायदै यहाँसम्म आइपुग्न सक्थे होला," नुस्मा सुनाउँछिन् । नुस्माले हालसालै नगरपालिकाले संचालन गरेको एकमहिने होटेल व्यवस्थापन अन्तर्गत कुक-म्यानेजमेन्टको तालिम पनि लिएकी छिन् ।

सुनौलो भविष्यतिर बढ्दै

साच्चै नै गाउँसमुदायका यी महिलाहरूको जीवन बदल्ने प्रगति सराहनीय र प्रेरणादायी छ । आफ्नो घरदैलो बाहिर पाइला टेक्न सयपटक सोच्ने महिलाहरू आज निर्धक्क भएर व्यवसाय प्रयोजनका सेमिनार र कार्यक्रममा भाग लिन विभिन्न ठाउँमा पुग्छन् । समुदायमा महिलाहरू पनि समाजमा आफ्नो स्तर र इज्जत स्वाभाविक रूपमा बढेको महसुस गर्छन् । अहिले त त्यस क्षेत्रमा कुनै पनि समाजिक र विकासका कार्य शुरू गर्नुपर्दा समूहका महिला सदस्यहरूको

सल्लाह सुभाब लिन थालिएको छ - हालसालै उनीहरूले वडाबाट आएको एक लाख २० हजार रुपैयाँको सहयोगमा समुदायको लागि पाँचवटा पानी धारा निर्माण गरेका छन् । लगानी भएका क्षेत्रमा सोचे अनुरूपको काम भइरहे नरहेको हेर्न समूहले बेला बेलामा अनुगमन पनि गर्ने गरेका छन् ।

आजको दिनसम्म आइपुग्दा नुस्मा केवल आफू पढ्न नसकेको कुरामा मात्रै असन्तुष्टि जाहेर गर्छिन् । "मैले ७ कक्षासम्म मात्रै पढेर छोडेँ । अहिले अरू साथीहरू कोही शिक्षक, कोही डाक्टर भएको देख्दा कताकता पछुतो लागेर आउँछ ।" त्यसैले उनले आफ्नी १० बर्षकी छोरीको पठनपाठनमा कुनै कमी राखेकी छैनन् । आफुले गर्न नसकेका कुराहरू छोरीले पढेर पूरा गर्न सकिछन् भन्ने उनलाई आशा छ ।

७

मेहनतको मिठो फल

“मेरो जीवनसँगै म पनि बदलिएकी छु,” पनिआँ थारू भन्छिन् र उनलाई पनि यही सत्य लाग्छ । आफ्नो गाउँसमाजमा संचालनमा आएका समूहरसहकारीको सहयोगमा उनले विभिन्न कृषिमूलक तालिमहरू लिन पाइन् र त्यसैको माध्यमबाट कमलरीको छाँयामा कुण्ठित दिनहरू पन्छाउदै सकुशल आफ्नो जीवनयापन गर्न आज सक्षम भएकी छिन् । कर्मैया महिला जागरण समाजका सहजकर्ताहरू उनको गाउँमा महिला समूह र सहकारीको बारेमा जानकारी दिलाउन आएदेखि पनिआँ र उनीजस्तै कयौं कर्मैया महिलाहरूको जीवनको स्वरूप नै फेरिएको छ । “यदि त्यस्तो जानकारीहरू हामीलाई प्राप्त नभएको भए हामी पनि यसरी सम्मानपूर्वक बाँच्न सक्दैनथ्यौं होला । भन् कृषि, पशुपालन आदि अपनाएर यसरी मनग्य आयआर्जन गर्न सकिन्छ भनेर कहिले पनि सोच्न सक्दैनथ्यौं ।” आज पनिआँ एक सफल कृषक मात्र हैन, चप्पलानाला महिला कृषि सहकारी संस्थाकी उपाध्यक्षको पनि रहेकी छिन् ।

समूहमा भाग लिएलगत्तै पाएअनुसारका जानकारी र तालिमहरू लिएर यहाँका महिलाहरूले ती नयाँ ज्ञानको उपयोग गर्दै धमाधम काम पनि शुरू गरिहाले - कसैले तरकारी खेती, कसैले पशुपालन । पनिहाँले पनि समूहको घुम्ती कोषबाट ५० हजार रूपैयाँ ऋण लिएर एउटा भैंसी किनिन् । तर व्यवसायिक रूपमा तरकारी खेती गर्न पछि मात्रै शुरू गरेको उनले बताइन् । “पहिले त नर्सरी बनाउन सिकाएको थियो र मैले त्यसैलाई आफ्नो व्यवसाय बनाएँ । यही बारीमै नर्सरी बनाएर पाँच-छ सय रूपियाँ लगानीमै टनै बेर्ना बनाएर खुब बेचें,” उनी सुनाउँछिन् । “तर हामीसँग तरकारी खेती गर्न पर्याप्त जग्गा नभएको हुनाले मैले त्यतिखेर तरकारी खेती शुरू गर्न भने सकिन ।” घरको लागि भनेर मात्रै उनले थोरै-थोरै तरकारी लगाउने गर्थिन् र कुनै बेला अलिअलि बाँकी भएका तरकारी भने गाउँको बाटोमै बसेर बेच्ने गर्थिन् । “अनि फेरि मलाई समूहका सर-म्याडमहरूले कम्तीमा ५-१० कट्टा जमिनबाट भएपनि तरकारी खेती शुरू गर्न सल्लाह दिनुभयो र त्यसैबाट मैले राम्रो फाइदा लिनसक्ने बताउनुभयो,” उनी बताउँछिन् । त्यसको लगत्तै उनले ५ कट्टा जमिन ठेक्कामा लिएर खेती शुरू गरिन् । अहिले उनको सफलतालाई देखेर जो कोहीले पनि अडकलन सक्छ कि उनको त्यो निर्णय उनको लागि कतिको लाभदायक बन्न पुग्यो ।

कम्तीमा ५-१० कट्टा जमिनबाट भएपनि तरकारी खेती शुरू गर्ने सल्लाह दिनुभयो र त्यसैबाट मैले राम्रो फाइदा लिनसक्ने बताउनुभयो,” उनी बताउँछिन् । त्यसको लगत्तै उनले ५ कट्टा जमिन ठेक्कामा लिएर खेती शुरू गरिन् । अहिले उनको सफलतालाई देखेर जो कोहीले पनि अडकलन सक्छ कि उनको त्यो निर्णय उनको लागि कतिको लाभदायक बन्न पुग्यो ।

“भैंसीको दुध बेचेर मात्रै पनि महिनाको भन्डै सात हजार रूपैयाँ त कमाइहाल्छु,” पनिहाँ गर्वका साथ भन्छिन् । उनको भैंसीपालनको सफलता गाउँभरी नै उदाहरणीय बनेको छ । अब त उनलाई घर खर्च चलाउन, छोराछोरीको आवश्यकता पूरा गर्नको लागि आफ्नो श्रीमानमा भर परेर बस्नु परेको छैन । पहिले उनी र उनका श्रीमान मिलेर मजदुरी गरेबापत प्रतिदिन पाँच सय रूपैयाँ कमाउँथे र त्यही आम्दानीमा जसोतसो घर व्यवहार चलाउँथे । “यसरी न आम्दानी राम्रो हुन्थ्यो, न बचत नै । सानोभन्दा सानो कुराको जुगाड गर्न पनि लाखौँपटक सोच्नुपर्थ्यो,” विगतका दिन सभिकँदै उनी भन्छिन् । कृषि व्यवसायी भएदेखि उनले दिनकै १७ देखि १८ सय रूपैयाँसम्म त तरकारी बेचेर मात्रै कमाउन थालेकी छन् । “पहिले त कहाँ सकिन्थ्यो केही गर्न, जति काम गरे पनि नपुग्ने । छोराछोरीलाई राम्रो

पढाउन सक्ने क्षमता पनि हामीसँग थिएन ।” आफ्नो आम्दानीमा सुधार भएदेखि नै पनिहाँले छोराछोरीलाई कृष्णसार बोर्डिङ विद्यालयमा पढाउन सकेकी छन् ।

“जीवन भनेकै संघर्ष त हो, र यसमा मलाई कुनै गुनासो छैन,” पनिहाँ भन्छिन् । “हाम्रो बिहे हुँदा मेरो श्रीमानको एउटा भुप्रो बाहेक केही थिएन सम्पत्तिको नाममा ।” ती दिनहरू अहिले सम्झँदा उनको हाँसो छुट्टन थाल्छ—एकपटक उनका श्रीमानले जबर जस्ती घरभित्र खाट कोचाउन खोज्दा खाट र घरको भित्ता दुवै बिगारेका थिए रे ! पनिहाँका आमाबुवालाई छोरीको अभाव मान्य थिएन र माइतमै बस्न आग्रह गर्थे तर उनले जे जस्तो परेपनि आफ्नो श्रीमानसँगै दुःख-सुःख गरेर बस्ने ठानिसकेकी थिइन् । “घर त तब घर बन्छ जब घर परिवार सबै मिलेर त्यसलाई सिंगार्न थाल्छन्,”

उनी भन्छिन् । “मेरा श्रीमानले मलाई सधैं साथ दिनुभएको छ र मेरा सबै कार्यहरूमा सघाउनु पनि हुन्छ - चाहे त्यो घरको कामकाज होस् वा खेतको । त्यसमाथि छोराछोरीले पनि बेलाबेलामा बाखा, भैसी चराउन जाने, हेरिदिने गरिदिन्छन् ।” साच्चै नै, उनको यो बदलिएको जीवन देख्दा सबै मिलेर गरेपछि प्राप्त नहुने भन्ने केही रहेनछ भन्ने कुराको भान हुन्छ ।

तर आफ्नो जीवनकालमा यस्तो सुन्दर बदलाव सम्भव होला भनेर पनि यौंले सायदै कल्पना गरेकी थिइन् होला ।

त्यसैले यो सुनौलो अवसर प्रदान गर्ने महिला समूह र सहकारी प्रति उनी सदैव आफ्नो कृतज्ञता व्यक्त गर्छिन् । अहिले उनलाई आफ्नो व्यवसायलाई निरन्तरता दिन कुनै आर्थिक समस्याहरू व्यहोर्नु परेको छैन । उनले फलाउने गरेका अर्गानिक तरकारीको माग पनि बजारमा निकै बढ्दो छ र उनका अरु कृषिजन्य उत्पादन पोखरा र काठमाडौंसम्म पुग्ने गरेका छन् । खसी बेचेर पनि राम्रो आम्दानी हुने उनी बताउँछिन् । हालसालै उनले दुईवटा पाठो १५-१५ हजार रुपैयाँमा बेचेकी थिइन्, र उमेर पुगेका

खसीहरू बेच्दा भन्ने राम्रो मूल्य पाउने उनले बताइन् - विशेषगरी चाडपर्वको बेला । “आफूले गरेको मेहनतबापत सफलता हासिल भएपछि भन्नु अझै केही गरूँ भन्ने चाहना र हौसला पनि बढ्दो रहेछ,” उनी भन्छिन् । बढ्दो हौसलासँगै उनले यही वर्षदेखि आफ्नो घर पछाडिकै जग्गा प्रतिवर्ष १० हजार रुपैयाँ तिर्नेगरी ठेक्कामा लिएकी छिन् र त्यसैमा पोखरी बनाएर माछापालन शुरू गरेकी छिन् । “रहु, नैनी, कमलकर, सिल्वर, सबै माछा पालेकी छु, हेरौं कतिको गर्न सक्छु यो व्यवसायमा,” उनी भन्छिन् ।

**अब त ऋण कसरी तिर्ने भन्ने चिन्ताले पनि छोएको छैन,
उनी खुशी हुँदै भन्छिन् । यसरी नै व्यवसाय राम्रो हुँदै गएमा
आगामी दिनहरूमा एक बिगाहासम्म तरकारी खेती विस्तार
गर्ने सोच पनिआँको छ ।**

यसबाहेक पनिआँका श्रीमानले पनि त्यही गाउँका साहुको मिलमा काम गरेर मासिक १५ हजार रूपैयाँ कमाउँछन् । “कहिलेकाही वहाँले भन्दा दोब्बर त मैले नै कमाउँछु,” उनी हाँस्दै सुनाउँछिन् । कमाइ भएअनुसार बचत गर्न उनले गाउँकै एउटा वित्तीय संस्थामा र आफू नै रहिआएको महिला सहकारीमा पनि बचत खाता खोलेकी छिन् । यतिमात्र हैन, पाएको सल्लाहसुभावा अनुसार उनले १ लाख रूपैयाँको जीवन बीमा पनि लिएकी छिन् र हरेक महिना त्यसको किस्ता पनि विधिपूर्वक उनले आफै तिर्दै आएकी छिन् ।

आफूमा मेहनत, लगनशिलता र कर्षप्रप्तिको अठोट नभएको भए यहाँसम्म पुग्न नसक्ने पनिआँ बताउँछिन् । “हामीले र तिमिले लगाउने तरकारी एउटै त हो, त्यही पनि किन हाम्रो र तिम्रो उब्जाउमा भिन्नता हुन्छ भनेर अरूले मलाई सोध्छन् । तब म भन्छु सबै कुरा मेहनत हो । बोटबिरुवा रोपेपछि त्यसको उचित स्याहार गर्नाले पनि निकै फरक पाछ,” उनी बताउँछिन् । “आफूले लगाएको

तरकारीको स्याहार नगरे त्यसबाट फल पनि आउँदैन । एकदिन मात्रै बारीको काम छुट्यो भने कतै किरा लाग्यो कि वा अरू केही समस्या आयो भनेर पीर लाग्न थाल्छ मलाई त ।” त्यसैले यस्ता कुराहरूलाई लिएर आफू सधैं चनाखो हुनुपर्ने उनी सल्लाह दिन्छिन् ।

आजको दिनसम्म आइपुग्दा पनिआँ आफ्नो जिन्दगीबाट निकै सन्तुष्ट

भएको महसुस गर्छिन् । “मेरो अस्ति भर्खरै शल्यक्रिया भएको थियो त्यसले गर्दा मात्रै हो पहिले जसरी साइकल दौडाएर तरकारी बेच्न जान सकेकी छैन । तर मेरा श्रीमानले नै तरकारी नेपालगञ्जमा पुर्याइदिने गर्नुहुन्छ । अरू दिनहरू त यहाँ घर मै बसीबसी नै तरकारी बिक्री गर्ने गर्छु ।” अहिले घरपरिवारमा कुनै कुराको कमी छैन र समस्या सामना गर्ने आँट प्रशस्त बढेको छ पनिआँमा । आयआर्जन बढेसँगै आर्थिक स्थिरता पनि बढेको छ । “अब त ऋण कसरी तिर्ने भन्ने चिन्ताले पनि छोएको छैन,” उनी खुशी हुँदै भन्छिन् । यसरी नै व्यवसाय राम्रो हुँदै गएमा आगामी दिनहरूमा एक बिगाहासम्म तरकारी खेती विस्तार गर्ने सोच पनिआँको छ ।

एकता नै बल

समूहले महिला र उनीहरूको जीवनस्तर उन्नत बनाउन मद्दत गर्दैछ ।

“मैले पहिले कहिल्यै आफ्नो हातले पैसा कमाएकी थिइन । समूहमा आउनु अघि म एउटी महिलाले पुरुषसरह पैसा कमाउन सक्छु भन्ने कुरा त कल्पना जस्तो लाग्थ्यो,” संघर्ष नगर स्थित श्री संस्कृति महिला कृषि सहकारी संस्थाकी शेयर सदस्य द्रुपदी थारु भन्छिन् । “पहिले त डर र लाजको कारण अरु कसैको अगाडि बोल्ने हिम्मत नै हुँदैनथ्यो । समूह नभएको भए मैले अहिले जानेका कुराहरू कहिले पनि सिक्न पाउँदिनथे होला ।”

द्रुपदी थारुको यो जीवन प्रसङ्ग कैयौं कमैया महिलाहरूको जीवनसँग मेल हुनु कुनै संयोगको कुरा होइन । उनको संघर्षले संघर्षनगरमा बसोबास गर्दै आएका सबै थारु

महिलाहरूको बोली बोल्दछ । “घरको आर्थिक मामिलाहरूमा महिलाहरूलाई कहिल्यै पनि समावेश गरिँदैनथ्यो र पुरुषले लिएका निर्णयहरूबारे बोल्न सक्ने हिम्मत हामीमा कदापि हुँदैनथ्यो,” दुपदी मनको कुरा पोखिछन् । यसरी आफ्ना विगतसँग जुझ्दै आफ्नो पहिचान बनाउन कमैया महिला जागरण समाजको पहलमा संगठित महिला

समूहको ठूलो भूमिका रहेको उनी बताउँछिन् । पहिले आम्दानी वा व्यवसाय सीपबारे केही थाहा नभएका महिलाहरू आज तरकारी खेती र पशुपालनजस्ता व्यवसायमा छन् । समूहमा रहेर सिकेका सीप र तालिमको बलमा आज समुदायका महिलाहरू आफूले रोजेका व्यवसायहरूमा सफलतापूर्वक अघि बढिरहेका छन् ।

“जीवनको धेरै असहज चरणहरूबाट गुज्रियोँ, तर त्यस्ता समयलाई हामीले धेरै पछाडि छोडिसक्यौँ । अब पनि महिलाहरू भुकेर बस्नुपर्ने दिन पक्कै छैन,” दुपदीले भन्दै गर्दा सहकारीका अन्य सदस्य पनि सहमति जनाउँछन् । अहिले उनीहरूलाई देख्दा लाग्छ मेहनत र परिश्रमले जीवनमा जस्तो पनि लक्ष्य प्राप्ति गर्नु असम्भव छैन ।

महिला समूहमा रहेका हरेक सदस्य उत्तिकै लाभको भागिदारी छन् । महिला सदस्यहरू विभिन्न किसिमका आयआर्जनका क्रियाकलाप गरी आफूलाई खुशी राख्न सफल छन् । तरकारी खेती, पशुपालन, बाखापालन, बंगुरपालन, भैसीपालन लगायतका व्यवसायमा संलग्न भएर उनीहरूले आफ्नो आर्थिक अवस्थालाई उकासेका

जीवनको धेरै असहज चरणहरूबाट गुज्रियो, तर त्यस्ता समयलाई हामीले धेरै पछाडि छोडिसक्यौं । अब पनि महिलाहरू म्हुकेर बस्नुपर्ने दिन पक्कै छैन," ढुपढीले मन्दै गर्दा सहकारीका अन्य सदस्य पनि सहमति जनाउँछन्

छन् । यसरी समूहको हितका लागि उत्कृष्ट प्रदर्शन गरेको देखेर कम्प्या महिला जागरण समाजका सहजकर्ताहरूले हरियाली तथा कोपिला महिला समूहलाई एउटैमा गाभेर महिला सहकारी बनाउन सुझाव दिए र फलस्वरूप यो संस्कृति महिला कृषि सहकारीको जन्म भएको थियो । अहिले सहकारी बनाएको एक वर्ष पूरा भैसक्यो । महिला सदस्यहरू यो सहकारीलाई पनि पहिलेको समूहहरू जसरी नै प्रगतिको बाटोमा अगाडि लिएर जानसक्ने कुरामा आशावादी छन् । यसरी दुई समूह गाभिएर समूहको क्षेत्र अझै विस्तार भएको उनीहरूको ठम्याइ छ र यसबाट उनीहरूले अझ धेरै गतिविधिको जिम्मेवारी लिनसक्ने अवसर पनि बढेको छ । हाल सहकारीमा प्रवेश गर्ने शुल्क ५० रुपैयाँ छ र कसैले शेयर सदस्यता प्राप्त गर्न चाहेका थप ५०० रुपैयाँ तिर्नुपर्नेछ ।

एउटा नवीन शुरुवात

परिवर्तनका अनुयायीहरूलाई शुरुवातमा सधैं नकारात्मक दृष्टिले नै हेरिन्छ र यी महिलाहरूले पनि त्यस्तै कुराहरूको सामना गर्नुपर्यो । "हामी महिलाहरू सबै एकजुट भएर आफ्नो लागि काम गरेको देखेर आफ्नो निश्चित दायराभन्दा बाहिर गएर कुसंस्कारी भएको आरोपहरू धेरै आए । तर आफूले कुरा बुझेर एकअर्कालाई मद्दत गर्दै र जीवनमा अघि बढ्न सिकेपछि हामीलाई त्यस्ता टिप्पणीहरूसँग सरोकार नै हुन छोड्यो," संस्कृति महिला कृषि सहकारीकी अध्यक्ष साधना थारु भन्छिन् ।

महिला समूहबाट थोरै-थोरै रकम त कर्जाको लागि लिन सकिन्थ्यो नै, अब दुई समूह गाभिएर एउटै सहकारी भएपछि कर्जाको कोष पनि ठूलो भएको छ जसले गर्दा धेरैभन्दा धेरै सदस्यहरूले यसको लाभ उठाउन

पाउने सम्भावना पनि बढेको छ । अरु संस्थाभन्दा कम ब्याजदर सुविधा त छँदैछ, भन् आफ्नो व्यवसाय बढाउने सोच राखेका सदस्यहरूले अब पहिला भन्दा धेरै रकम पनि सहकारीबाट लिन सक्नेछन् । यतिमात्र नभई सदस्यहरूले आफ्नै निजी बचत खाता पनि सजिलै खोल्न सक्नेछन् र सहकारीको गतिविधि र कर्जा लगानी गर्नको लागि छुट्टै अलग खाताको व्यवस्था गरिएको छ । समूहहरू गाभिएसँगै महिलाहरूले आफ्नो व्यवसायलाई अभै विस्तार गर्न कर्जा लिएर थप लगानी गरेका छन् ।

“हामीले सानोबाट शुरू गरेका थियौं र अहिले हामी यहाँसम्म आइपुग्यौं । ती दिनहरूमा हामीले समूह बचत कोषमा दैनिक पाँच रूपैयाँ जम्मा गर्थ्यौं, अहिले ५० रूपैयाँ जम्मा गर्न थालेका छौं,”

सोही सहकारीकी अर्की शेयर सदस्य बालकुमारी चौधरी भन्छिन् । समूहबाट कम ब्याजमा कर्जा सुविधाको फाइदा लिएर आज उनले ५ कठ्ठा जमिनमा आफ्नो तरकारी खेती विस्तार गरेकी छिन् । शुरुवाती कालमा तरकारी बेच्ने व्यवसायबाट लाभ लिएकी बालकुमारी अहिले बाख्रा र बंगुरपालनमा पनि लागेकी छिन् । “हाम्रो व्यवसाय त्यति ठूलो नहोला तर यसबाट मैले आफ्नो र आफ्नो परिवारको लागि नियमित आयआर्जन गर्न सकेकी छु ।”

द्रुपदी थारूले पनि सहकारीबाट कर्जा लिएर आफ्नो तरकारी खेती विस्तार गरी दुई कठ्ठा जमिनमा तरकारी खेती लगाएकी छिन् । हालसालै उनले सात हजारमा एउटा बंगुरको बच्चा पनि किनेकी छिन् जसलाई पछि बेचेर

धेरै फाइदा लिने उनको सोच छ । सहकारीकी कोषाध्यक्ष उजेली थारू पनि एक सफल बंगुरपालन व्यवसायी हुन् र यसबाट राम्रो आमदानी हुने उनी बताउँछिन् । उनले समूहमा प्रवेश गरेका शुरुवाती दिनहरूबाटै बंगुरपालनमा लगानी गर्दैआएकी छिन् र यसबाट आउने प्रतिफलसँग पनि धेरै खुशी छिन् । “राम्रोसँग हुर्काएको बंगुरले राम्रो मूल्य दिलाउँछ ।” उजेलीले हालै मात्र दश महिना उमेरको १०९ किलो बंगुर प्रतिकिलो २३० रूपैयाँको भाउमा बेचिन् ।

सबैको सहकारी

“हामी जति सहकारीलाई अघि बढाउन काम गर्छौं, आखिरमा त्यसको फल पनि त हाम्रै हितमा आउने त हो नि,” सहकारीकी हँसिली उपाध्यक्ष गीता थारू भन्छिन् । अहिले महिलाहरूले पनि गर्वका साथ भन्न सकेका छन् कि समूह र सहकारीमा रहेर कसैले पनि आफ्नो गरीबीको जिन्दगीलाई फर्केर हेर्नु परेको छैन ।

अहिले संस्कृति महिला कृषि सहकारी आफ्नो नयाँ व्यवसायमा लगानी गर्न तल्लीन छ – त्यो हो बेसारको उत्पादन । कमैया महिला जागरण समाजको सहयोगमा स्थापना गरेको मसला पिस्ने मेसिनबाट भोलिका दिनहरूमा धेरै लाभ उठाउने योजना सहकारीका महिलाहरू गर्दैछन् । यसरी गाउँमा तयार गरिएका मरमसलालाई शुरूमा गुलरीया, नेपालगञ्ज लगायतका

अहिले संस्कृति महिला कृषि सहकारी आफ्नो नयाँ व्यवसायमा लगानी गर्न तल्लीन छ - त्यो हो बेसारको उत्पादन । कमैया महिला जागरण समाजको सहयोगमा स्थापना गरेको मसला पिस्ने मेसिनबाट मोलिका दिनहरूमा धेरै लाभ उठाउने योजना सहकारीका महिलाहरू गर्दैछन्

नजिकका बजारहरूमा र पछि क्रमशः बजार विस्तार गर्दै अन्यत्र पनि आपूर्ति गर्ने उनीहरूको योजना छ । यसरी यो व्यवसायलाई विस्तार गरेर आएको प्रतिफल र बचतबाट आगामी दिनहरूमा बीउबिजन, कृषि सामग्री खरिद तथा उत्पादनमा लगानी गरी सुलभ मूल्यमा सहकारीमार्फत् कृषकहरूलाई आपूर्ति तथा वितरण गर्ने पनि सोचिरहेका छन् ।

संस्कृति महिला कृषि सहकारीले मसला बनाउने, प्याक गर्ने र भण्डार गर्ने

भवनको समेत व्यवस्था मिलाइसकेको छ । मसला पिस्ने मेसिन संचालन र मर्मत सम्भारको लागि उनीहरूले मिस्त्री पनि राखिसकेका छन् । चाडै नै एउटा कम्प्युटराइज्ड तराजु ल्याउने कुरा पनि भइरहेको छ । यसरी बेसारबाट बजार लिन सकेको खण्डमा सहकारीले बिस्तारै जीरा, धनिया, अदुवा लगायतका मसलाहरूको उत्पादन विस्तार गर्ने सोच राखेको छ । "तर एकैचोटि धेरै थरी कुरामा हात हलेर हामी लगानी बर्बाद गर्ने पक्षमा चाहिँ छैनौ । पहिले यो व्यवसायबाट कति लाभ हुन्छ

त्यो हेर्नेछौं," साधना बताउँछिन् । सोचेअनुरूप प्रतिफल नआएमा कमैया महिला जागरण समाजले अरु सम्भाव्य बजारहरूसम्म सहकारीको उत्पादनलाई पुर्याउन मद्दत गर्ने प्रस्ताव पनि गरेको कुरा महिलाहरू बताउँछन् ।

क्रमिक पाइलाहरू सार्दै

यस सहकारीका महिलाहरू सहकारीबाट पाएका हरेक व्यवस्थापन र अन्य सीप विकास तालिमले गर्दा पनि आफूहरूमा अभै सक्षम र सफल व्यवसायी भएर देखाउने हौसला बढेको बताउँछन् । कुनै पनि व्यवसायमा लगानी गर्नसक्ने विश्वास, ग्राहक र बजारको ज्ञान, लगानीको अभिलेख, मूल्यचक्र विश्लेषण, नाफा-घाटाको हिसाब लगायतका कुरामा आफूलाई कुशल बनाउँदै आज महिलाहरू सफल उद्यमी बन्ने बाटोमा स्फूर्तिको साथ बढिरहेका छन् । ती महिलाहरूलाई उचित सल्लाह-सुभाषण दिनको लागि सहकारी सधैं तत्पर रहेको छ । "कुनै नयाँ व्यवसायमा लगानी गर्नुपूर्व त्यो व्यवसायबाट बजारको माग पूरा गर्न सकिन्छ कि सकिदैन भनेर विश्लेषण गर्नुपर्छ । बजार र उपभोक्ताको मागलाई ध्यानमा राखेर त्यसै बमोजिमका उत्पादन ल्याउन सकेमा मात्रै फाइदा उठाउन सकिन्छ, नत्र व्यवसायबाट अपेक्षित प्रतिफल पाउन कठिन हुन्छ" साधना भन्छिन् । "त्यसैले सहकारीले कुनै पनि व्यवसाय लगानीको बारे यी कुराहरू बुझ्न र लगानीकर्तालाई बुझाउन सक्नु

कुनै नयाँ व्यवसायमा लगानी गर्नुपूर्व त्यो व्यवसायबाट बजारको माग पूरा गर्न सकिन्छ कि सकिदैन भनेर विश्लेषण गर्नुपर्छ । बजार र उपभोक्ताको मागलाई ध्यानमा राखेर त्यसै बमोजिमका उत्पादन ल्याउन सकेमा मात्रै फाइदा उठाउन सकिन्छ, नत्र व्यवसायबाट अपेक्षित प्रतिफल कठिन हुन्छ साधना भन्छिन्

पनि आवश्यक हुन्छ जसले गर्दा दुवै पक्षले सोचेजस्तो लाभ पाउन सक्नु ।”

सहकारीका गतिविधिहरूलाई अझ प्रभावकारी बनाउन सहकारी व्यवस्थापन समितिले विभिन्न क्षेत्रमा लगानी गर्नुपर्ने सोच राखेको छ । तर लगानीका क्षेत्र विस्तार गर्ने उचित योजना सहकारीले तर्जुमा गर्न बाँकी नै छ । विशेषगरी सहकारीको संचालन र उचित व्यवस्थापनलाई लिएर साधना चिन्ता व्यक्त गर्छिन् । सहकारीमा परिणत हुनु अघि हरेक समूहबाट १५-१५ जनालाई

छनोट गरेर पाँच-दिने तालिम प्रदान गरिएको थियो तर अहिले संस्था ठूलो भएको छ, त्यसैले अझै थप तालिमहरू भए भन्ने राम्रो हुनसक्ने साधना बताउँछिन् ।

“सहकारी ठूलो भएपछि कहिलेकाहीँ उचित व्यवस्थापन गर्न नसकिएला कि भनेर मनमा डर पैदा हुन्छ र केही समस्या आइपर्दा कसरी समाधान गर्ने भन्ने कुरालाई लिएर म आफैँ अत्तालिन्छु,” साधना भन्छिन् । अहिले सहकारीमा ६५ सदस्यहरू

छन् । साधनाका अनुसार सहकारीका कतिपय कुराहरू अझै पनि प्रष्ट भइसकेका छैनन्—जस्तै सहकारीका नीति नियमहरूको तर्जुमा, लगानी क्षेत्र निर्धारण, विभिन्न परिस्थितिमा कसरी र कुन आधारमा कर्जा लगानी गर्ने, फरक किसिमका कर्जाको ब्याजदर कसरी निर्धारण गर्ने, शेयर बाँडफाँड कसरी गर्ने, शेयर सदस्य हुनुका फाइदा के छन्, लगानी कोषको लागि रकम कसरी छुट्याउने, विभिन्न प्रकारका खाताहरूको व्यवस्थापन कसरी गर्ने आदि । यी कुराहरू प्रष्ट हुन बाँकी नै छन् तर गर्न नसकिने केही पनि छैन भन्ने कुराप्रति सहकारी सदस्यहरू सकारात्मक छन् । सहकारी सम्बन्धित यस्ता अस्पष्टताले सहकारीको विकास पथमा बाधा उत्पन्न गराउन सक्ने हुनाले यससम्बन्धमा विस्तृत ज्ञान र व्यवस्थित तालिम प्रदान गरी सहकारीलाई अगाडि बढाउन सकिने विचार साधना व्यक्त गर्छिन् ।

जब महिलाले नेतृत्व गर्छन्

धौलीदेवी आफ्नो सामान्य जीवन बिताइरहेकी थिइन् । उनलाई आफू के गर्न सक्छु र कसरी गर्न सक्छु भन्ने कुनै सोच नै थिएन । तर गाउँ विकासको लागि आएका जानकारी एवं सिकाइमूलक परियोजनाले धौलीदेवी पार्कीको जीवनको दिशानै परिवर्तन गरिदियो । पहिलोपटक समानता विकास केन्द्र र महिला नेटवर्क प्रोजेक्टका सहजकर्ताहरूले रिफ्लेक्ट सर्कलमा आबद्ध हुन भनेको उनी स्मरण गर्छिन् । सर्कलमा विशेषगरी दलित र पिछडिएका महिलाहरूको संलग्नतालाई विशेष जोड दिइएको थियो । धौलीदेवीमा नेतृत्व गर्ने र समुदायको हितमा काम गर्ने चाहना थियो । नयाँ-नयाँ कुरा सिक्न र सिकेका कुरालाई गाउँ र समुदायको हित तथा उन्नतिमा लगाउन उनी सधैं उत्साहित रहन्थिन् । “समुदायलाई जुनसुकै तरिकाले भएपनि सहयोग गर्न पाउँदा मलाई खुशी लाग्थ्यो”, धौली भन्छिन् । रिफ्लेक्ट सर्कल उनको लागि समुदायमा केही गरेर देखाउने एउटा राम्रो माध्यम बन्न पुग्यो ।

“घर बाहिर हिडडुल गर्न त डर मान्थ्यौं, गाउँघरकै पुरुषसँग बोल्ने हिम्मत पनि हुँदैनथ्यो, अन्जान व्यक्तिहरूसँग बोल्ने त त कुरै छोडौं । रिफ्लेक्ट सर्कलमा बसेपछि हाम्रो सोच्ने तरिका र धारणाहरू बदलिंदै गयो,” धौलीदेवी पुराना दिनहरू याद गर्दै भन्छिन् । धौलीले रिफ्लेक्ट सर्कलको नेतृत्व गर्न थालेको २ वर्ष भैसक्यो । रिफ्लेक्ट सर्कलमा सदस्यहरूले व्यवसायिक खेती गरेर कसरी आम्दानी गर्ने भन्ने कुरामा ज्ञान लिँदैआएका छन् । उनीहरूले खेतीपातीको लागि आवश्यक सामग्रीहरू पनि प्राप्त गर्दै आएका छन् । “त्यतिबेला सहयोग स्वरूप हामीले बीउबिजन, तरकारी खेतीको टनेल बनाउने त्रिपाल आदि सामग्रीहरू पायौं र अहिले तरकारी व्यवसाय गरेर राम्रो आयआर्जन गरिरहेका छौं ।” धौलीले पनि आफ्नो सीप तरकारी खेतीमा नै लगाउँदै आएकी छिन् र तरकारी व्यवसायबाट राम्रो आम्दानी गर्न सकेकोमा खुशी छिन् ।

“आफूले पालेका कुखुराहरू फ्याउरो र स्यालजस्ता जंगली जनावरबाट जोगाउन खोर बनाएर राख्नुपर्छ भन्ने बुद्धिसम्म पनि थिएन,” विगतको अज्ञानता सम्झँदै उनी अचम्म मान्छिन् । “आफूले जानेर अरूलाई सिकाउने त हो नि,” धौली देवी भन्छिन् र आफैँ पनि आफूमा ल्याउन सकेको परिवर्तन देखेर खुशी छिन् । “अहिले त पहिलेभन्दा थरिथरीका तरकारी फलाउन पनि सिकिसकेकी छु । अस्ति भर्खैँ मात्र धनिया बेचेर ३ हजार रुपैयाँ कमाएँ,” खुशी भएर उनी सुनाउँछिन् । उनी आफूलाई किसान भन्न रुचाउँछिन् र खेती नै रमाइलो लाग्ने पनि बताउँछिन् । तर उनी कृषकमात्र भने हैनन् । समुदाय विकासमा उनको निरन्तरको योगदानका कारण उनी विभिन्न नेतृत्व पदहरूमा उक्लदै गइन् । अहिले उनी नहर विकास समितिकी उपाध्यक्ष, गरीबी निवारण कोषकी उपाध्यक्ष र नगर स्वास्थ्य भवन निर्माणमा कोषाध्यक्ष पनि छिन् । स्वास्थ्य भवनको निर्माणको

लागि श्रम जुटाउने ठेक्का पनि उनले आफैँले लिएको बताइन् । यसैबाट उनले महिला र पुरुषलाई समान काम गर्ने अवसर दिएर महिलालाई पनि पुरुषसरह समान ज्याला दिलाउने कार्य पनि थालेकी छिन् । “महिलाहरूलाई कि ज्याला नै दिँदैनथे कि थोरै मात्र दिन्थे । दुवैले गर्ने काम एउटै, तर ज्यालामा चाहिँ यस्तो विभेद । त्यसैले समान ज्यालाको व्यवस्था पनि आफैँबाट समुदायमा शुरू गरे ।”

परिवर्तनका बाहकहरू

गाउँसमाजमा सामाजिक सुधारहरू ल्याउन धौलीदेवीले विविध अभियानहरू पनि चलाएकी छिन् – मुख्यगरी परापूर्वकालदेखि नै महिलाहरूले भोग्दै आउनुपरेको घरेलु हिंसा, छाउपडीजस्ता प्रथा हटाउने कार्यमा । “महिनावारीको समयमा पनि महिलाहरूलाई विभेद गरिन्थ्यो, जसले महिलाको शारीरिक तथा मानसिक स्वास्थ्यमा पनि नकारात्मक असरहरू देखिन थाले । दुध-दही लगायतका पोषिलो खाना खान दिँदैनथे र सरसफाइसमेत गर्न पाउँदैनथे ।” यस विषयमा बारम्बार आवाज उठाउन थालिएपछि यस्ता कुचलनहरू हराउँदै गएको धौलीदेवी बताउँछिन् ।

अहिलेका दिनहरूमा समुदायमा स्वास्थ्य तथा सरसफाइका लागि धेरै पहलहरू भएका छन् र वातावरणको स्वच्छतामा ठूलो सुधार पनि आएको छ । “समानता

घर बाहिर हिंडडुल गर्न त डर मान्थ्यौं, गाउँघरकै पुरुषसँग बोल्ने हिम्मत पनि हुँदैनथ्यो, अनजान व्यक्तिहरूसँग बोल्ने त त कुरै छोडौं । रिफ्लेक्ट सर्कलमा बसेपछि हाम्रो सोच्ने तरिका र धारणाहरू बदलिंदै गयो, धौलीदेवी पुराना दिनहरू याद गर्दै भन्छिन् ।

विकास केन्द्रका सहजकर्ताहरू आएर गागाउँमा चर्पी बनाउने, भाँडा धुने ठाउँ सफा राख्ने, धोएको भाँडालाई सुकाउन चाड बनाउने आदि कुराहरू सिकाए,” धौलीदेवी भन्छिन् । “यतिबेला नै मैले पनि बुझे कि पहिले हामी फोहोरको कारणले पनि बिरामी परेका रैछौं भनेर ।” यसपछि धौलीदेवीले सरसफाइमा जोड दिने अरु संस्थाहरूसँग पनि कुरा सिक्न र काम गर्न थालिन् – जस्तै सफा पिउने पानीको प्रयोग गर्ने, साबुनपानीले

हात धुने बानी गर्ने, आदि । दलित समुदायका मानिसहरू सरसफाइमा ध्यान नदिने भएर पनि होला अरु मानिसहरू उनीहरूसँग उठबस गर्न संकोच मानेका होलान् जस्तो उनलाई लाग्छ । “त्यतिबेलाको सरमिसहरू भन्नुहुन्थ्यो, राम्रो आचरण सिक्ने, घरआँगन सफा राख्ने र सफा लाउने र खाने बानी गर्दा देखेको मन पनि सफा नै भएर जान्छ ।” र धौलीदेवी यो कुरासँग आफ्नो सहमति जनाउँछिन् । “आफ्नो तर्फबाट गर्न सकिने प्रयास

गर्दा सबैको भलो हुन्छ भने किन व्यवहारमा नउतार्ने नि,” उनी भन्छिन् । आफूले भोगेका, सिकेका र जानेका कुराहरूलाई सँगालेर आफ्नो समुदायका सबैले यी स्वच्छ र स्वस्थ बानी आत्मसात गरुन् भनेर उनी तल्लीन भएर लागिपरेकी छिन् ।

बदलिदो धारणाहरू

“ओहो, अरु महिलाहरूलाई रिफ्लेक्ट सर्कलमा आउनुस् भन्दा त पहिला मान्दै मान्दैनथे—डर मान्थे होला बिचराहरू,” धौलीदेवी रिफ्लेक्ट सर्कलका शुरुका दिनहरू सम्झँदै भन्छिन् । शुरुमा समूहमा बस्नुको फाइदाहरू अरूलाई सम्झाउने कुरा नै आफ्नो अगाडि एउटा चुनौतीको रूपमा खडा भएको उनी बताउँछिन् । तर गर्न नसकिने भन्ने त्यस्तो केही नहुने उनको धारणा

छ । “जब महिलालाई पनि बिस्तारै प्रतिष्ठित पदहरूको जिम्मेवारी दिन थालियो, उनीहरूले आफ्नो नयाँ परिचय देखेर सशक्त भएको महसुस गर्न थाले । अनि त्यही देखेर पनि बल्ल अरु धेरै महिलाहरूमा उत्सुकता बढ्न थाल्यो ।”

सर्कलको बारेमा गलत धारणा राख्नेहरूको मन पनि धैर्यता र लगनशीलताले जितेकी छिन् धौलीदेवीले । “धन्य ! मा आफ्नो श्रीमानप्रति पनि आभारी छु कि वहाँबाट मैले कहिले आनाकानी सुन्नु परेन, वहाँले मेरो निर्णय र विचारहरूको सधैं सम्मान राखिदिनुभयो ।” तर सबै महिलाले उनी जतिकै धन्य हुने मौका पाएका छैनन् । महिला आफैले नै आफैलाई तल राखेको धौलीलाई लाग्छ । पहिले विकल्प नहुँदा ठिकै थियो भनौं, तर महिलाहरू मन्त्री, राष्ट्रपति भइसकेको अहिलेको युगमा गाउँका महिलाहरू चाहि आफू कमजोर छौं भन्ने सोच राख्छन् र महिला हुनुमा कुनै गर्व गर्दैनन् भन्दै धौली देवी निराश हुन्छिन् । “हुनत यहाँ महिलाहरूलाई आफ्नो अधिकारको बारेमा थाहा पनि हुँदैन, कसरी अधिकार सुरक्षित गर्नुपर्छ पनि जान्दैनन् । धेरैले त वास्ता पनि गर्दैनन् किनकि उनीहरूको प्राथमिकता भनेकै आफ्नो सन्तान र घरपरिवारको ख्याल राख्नु हो,” उनी भन्छिन् । “तर सायद महिलाको यहि स्वभावले गर्दा नै उनीहरूले अरुको दुस्ख र समस्यालाई

जब महिलालाई पनि बिस्तारै प्रतिष्ठित पदहरूको जिम्मेवारी दिन थालियो, उनीहरूले आफ्नो नयाँ परिचय देखेर सशक्त भएको महसुस गर्न थाले । अनि त्यही देखेर पनि बल्ल अरु धेरै महिलाहरूमा उत्सुकता बढ्न थाल्यो।

आफूले भोगेसरह बुझ्न सक्छन् । त्यसैले महिलाहरू विकास कार्यमा आउन जरूरी छ जस्तो मलाई लाग्छ,” उनी भन्छिन् ।

शिक्षाको कमीका कारण नै महिलाहरू अरुको अधीन स्वीकारेर बसेको जस्तो उनलाई लाग्छ । “हुनत शिक्षाको कमीले पनि मान्छेलाई कमजोर बनाउँदो रहेछ,” धौलीदेवी भन्छिन् । महिलाहरूले आफूलाई शिक्षा दिन प्रयास गर्ने हो भने उनीहरूले जान्न र बुझ्न नसक्ने केही छैन । “मैले प्रौढमा अलिअलि लेख्न पढ्न जान्दा त आफूमा कति धेरै आत्मविश्वास बढेको महसुस गरे ।” यहि बढ्दो आत्मविश्वाससँगै धौली देवी र उनीजस्तै महिलाहरू कुशलतापूर्वक व्यवसायमा लगानी गरेर आफ्नो र आफ्नो घरपरिवारको जीवनस्तर फेर्न सफल भएका छन् ।

महिलालाई अग्रसर गराउँदै

सबैखाले विकासका कार्यहरूमा महिला सहभागिता बढाउन धौलीदेवी आफ्नो समुदायमा सधैं जोड दिन्छिन् र महिलाले आफूलाई सानो सम्झिने कुनै कारण नभएको उनी देखिन्छन् । “शुरुशुरुमा महिला दिदीबहिनीहरूलाई

पुरुषसँग काम गर्नुपर्छ भन्दा कि लाज मान्थे कि नाक खुम्च्याउँथे । अहिले आएर बल्ल महिलाहरू मात्रै किन पछाडि पर्ने र भुकेर बस्नु पर्ने भनेर हरेक क्रियाकलापमा अग्रसर भएर हिडेका छन् ।”

अहिले महिलाहरू आफ्नो सम्पत्ति अधिकारमा पनि सजग छन् र धेरै महिलाहरूले आफ्नो नाममा वा संयुक्त नाममा घरजग्गा राखेर ढुक्कसँग बसेका छन् ताकि सम्पत्तिको बलमा कसैले उनीहरूको दमन गर्न नसकोस् । धौलीदेवीको घर र जग्गा पनि उनकै नाममा छ । उनका श्रीमान प्राय भारतमै काम गर्ने र बस्ने भएकाले घरायसी मामिलाहरू उनी आफै नै विचार गर्ने गर्छिन् । “अब त महिलाहरूको उन्नतिमा अवरोध पुर्याउने दिनहरू पक्कै छैन, किनकि महिलाको हकमा धेरै सहयोग आउन थालेका छन् ।” धौलीदेवी भन्छिन् । “अरूले सिकेको देखेर पनि आफूमा सिक्ने जाँगर पलाउँदो रहेछ,” उनी भन्छिन् । आफू पनि प्रेरणा लिएर अघि बढ्ने र अरूको लागि पनि प्रेरणा बन्न सक्नु भन्ने मेरो प्रयास जारी छ ।”

१०

सुरक्षित भविष्य कोर्दै

तेह वर्षको सानो उमेरदेखि नै रीता थारु आफ्नो पारिवारिक अवस्थाको कारण कमैया बस्नुपर्‍यो । आफ्नो घरको कमजोर आर्थिक अवस्थाको अघि भुकेर रीताजस्तै अरु धेरै थारु परिवारका सदस्यहरू पनि कमैया बसेर नै जीविकोपार्जन गर्ने गर्थे । तर सानै उमेरदेखि रीता आफूलाई कमैयाको रूपमा मात्र हेर्दिनथिन्, आफूभित्र पनि क्षमता रहेकोमा विश्वास गर्थिन् । उनले आफ्नो इच्छानुरूप शिक्षा त पाउन सकिन्, तर आफ्नो र आफूजस्तै अरु पिछडिएकाहरूको जीवनस्तर कसरी राम्रो बनाउन सकिन्छ भन्ने कुरामा सधैं विचार गरिरहन्थिन् । “सायद मैले शिक्षा मात्रै पाउन सकेको भए त्यसरी दुख भोगेर बस्नु पर्ने स्थिति हुन्थेन होला भन्ने लाग्छ,” रीता भन्थिन् । “तर मैले आफ्नो असफलताहरूलाई कहिले पनि आफूमा हाबी हुन दिइन र सधैं राम्रो अवसरको खोजीमा रहिरहँ ।”

नेपाल सरकारको अभियानमा कमैयाहरूलाई मुक्त गरिएपछि रीताको गाउँतिर पनि धेरै संघसंस्थाहरू कमैयाहरूको उद्धारका लागि भनेर आउन थाले । कमैया महिला जागरण समाज पनि ती संस्थाहरूमध्ये एक थियो । “सन् २०१३ मा कमैया जागरण महिला समाजले जब हाम्रो समूहसँग भेट गर्‍यो, यो समूहलाई अफ राम्रो तरिकाले कसरी लैजान सकिन्छ र यसले हाम्रो लागि कस्तो परिवर्तन ल्याउँछ भन्ने कुरा उनीहरूले बताए,” रीता सुनाउँछिन् । “लगत्तै हामीले हाम्रो हरियाली महिला कृषि समूह दर्ता गर्यौं ।”

कमैया महिला जागरण समाजमा रहेर समूहको रूप नै फेरिएको रीता

बताउँछिन् । कमैया महिला जागरण समाजको सहयोगमा महिलाहरूले विभिन्न किसिमका सीपमूलक तालिम, नेतृत्व विकासका तालिम अन्तर्गत बोल्ने कला तथा क्षमता, व्यवसाय र लेखा व्यवस्थापन आदि लगायतका तालिम कार्यक्रमहरूमा भाग लिन पाए जसले उनीहरूलाई आत्मविश्वासी र आत्मनिर्भर बनाउन बल पुग्यो । “हामीलाई अलिअलि खेतीपाती गर्न त आउँथ्यो, तर यसबाट व्यवसाय शुरू गरेर आयआर्जन पनि गर्न सकिन्छ भन्ने हामीले कहिल्यै सोचेका थिएनौं,” रीता भन्छिन् । “कमैया महिला जागरण समाजमा लिएको तालिममा हामीले अर्गानिक खेतीको महत्त्वबारे थाहा पायौं । संस्थाले हामीलाई अर्गानिक खेती गर्दै आइएका विभिन्न टाउँहरूमा

यो समूहलाई अफ राम्रो तरिकाले कसरी लैजान सकिन्छ र यसले हाम्रो लागि कस्तो परिवर्तन ल्याउँछ भन्ने कुरा उनीहरूले बताए, रीता सुनाउँछिन् । लगत्तै हामीले हाम्रो हरियाली महिला कृषि समूह दर्ता गर्यौं ।

लगेर त्यहाँका व्यक्तिहरूको अनुभव र यसले जीविकोपार्जनमा पुर्‍याउन सक्ने योगदानबारे बुझ्न मद्दत गर्‍यो ।”

पुरानो र नयाँ दुवै समूहमा रहेर रीताले आफ्नो समुदायको हितमा

काम गर्न थालेको १५ वर्ष भइसकेको छ । अहिले उनी हरियाली महिला कृषि समूहको सहसचिव रहेकी छिन् । रीताले आफूलाई केवल समूहमा मात्र पनि सीमित राखेकी छैनन् – उनी ग्राभेल सडक निर्माण उपभोक्ता समूहमा पनि सक्रिय छिन् । साथै, स्वास्थ्य चौकी मर्मत समितिको कोषाध्यक्ष र विद्यालय व्यवस्थापन समितिको सदस्य पनि हुन् रीता । उनी आफूजस्तै अरु महिलाहरूको पनि नेतृत्व विकासको लागि आफूले सिकेका बुभेका हरेक कुराहरू समूहमा रहेर सिकाउने पनि गर्दछिन् ।

रीता र उनको महिला समूहको पहलमा सरकारी निकायद्वारा जारी

गरिएको मुक्त कर्मैयाहरूको सुविधा कार्ड पनि समुदायका सदस्यहरूको हातमा पुग्न सकेको छ । यो कार्डको प्रयोगले उनीहरूले विद्यालय शुल्क, जग्गाको लालपुर्जा लिन र अन्य विभिन्न सुविधाहरूमा छुट पाउन सक्छन् ।

जनचेतना फैलाउँदै

सफल नेतृत्व बन्ने बाटो सहज थिएन रीताको लागि । आफ्नै गाउँसमुदायमा मात्र हैन, आफ्नै परिवारमा पनि उनको कुरा काट्ने गरिन्थ्यो । तर यस्ता कुराहरूले उनको दृढतालाई बदल्न सकेन । "सबैलाई सायद यही लाग्थ्यो होला - महिलाहरूले त केही गरेर खान सक्दैनन्, नेतृत्वको त कुरै छौडौं । भन्नु यसरी समूहमा बसेर काम गरेको देखी

सहन्न थिए ।" तर यो त रीता को संयमता र दृढताको नतिजा हो जसले आज उनलाई आफ्नो परिवारको मात्रै नभएर पुरा गाउँकै समर्थन मिलेको छ । "फकाउँदै-फुल्याउँदै भएपनि आफ्नो काम के हो भनेर बुझाउन मैले आफ्नो परिवारका सदस्यहरूलाई पनि समूहको अन्तरक्रिया कार्यक्रमहरूमा लग्न थाले । यसरी पनि हामी बीचका मतभेदहरू कम हुँदै जान थाल्यो," रीता बताउँछिन् । उनको उदाहरण पछ्याउँदै गाउँघरका अरु महिलाहरूले आफ्नो घर-समाजको विश्वास जित्न सफल भएका छन् ।

विभिन्न जनचेतनामूलक अभियानहरूको नतिजास्वरूप आज लैङ्गिक विभेदमा

पनि उल्लेख्य कमी आएको छ जसले महिलाको सामाजिकस्तरलाई पनि उठाएको छ । पहिले हरेक प्रकारका कार्यहरूमा पुरुषको मात्रै नेतृत्व हुन्थ्यो भने अहिले महिलाहरू पुरुषभन्दा पनि चनाखो भैसकेका छन् । "पहिले पो महिलाहरूलाई कुनै कुराको सूचना दिइने गरिदैनथ्यो र अन्धकारमै राखिन्थ्यो । अब त कार्यक्रमहरूमा अरुभन्दा उल्लेख्य सहभागिता जनाउने मात्र हैन, आफै कार्यक्रम नेतृत्व गरेर महिलाहरू अघि बढिरहेका छन्," रीता भन्छिन् ।

बढिलेदो परिस्थिति

महिलाहरू घरदैलामै संकुचित भएर बस्नुपर्छ भन्ने मान्यताबाट रीता र उनको समुदाय धेरै अगाडि बढिसकेका छन् । महिला र पुरुष बराबर हुन्, महिलाले पनि पुरुषसह समान ज्याला पाउनुपर्छ भन्नेजस्ता कुराहरूमा पनि चेतना आइसकेको छ । यो महिला समूहमा हाल ३१ जना महिला सदस्यहरू छन् र गाउँसमाजका विभिन्न समस्याहरूलाई समाधान गर्न यी महिलाहरू सधैं तत्पर रहन्छन् । यहाँसम्म कि कुनै समस्याको लागि सरकारी निकायसम्म पुग्नु परे पनि महिलाहरू हिचकिचाउँदैनन् । यस्तै कार्यको एउटा उदाहरण छ - एकपटक रीताको गाउँमा बाढीले पुऱ्याएको क्षतिको निरीक्षण गर्न र विवरण टिप्न एक सरकारी कर्मचारी पुगेका थिए, तर

पहिले पो महिलाहरूलाई कुनै कुराको सूचना दिइने गरिदैनथ्यो र अन्धकारमै राखिन्थ्यो । अब त कार्यक्रमहरूमा अरुभन्दा उल्लेख्य सहभागिता जनाउने मात्र हैन, आफै कार्यक्रम नेतृत्व गरेर महिलाहरू अघि बढिरहेका छन्, रीता भन्छिन् ।

उनले सबै ठीक छ, कुनै क्षति भएको छैन भन्ने गलत सुचना टिपेर फर्केछन् र समुदायले पाउनुपर्ने क्षतिपूर्ति नपाउने अवस्था सिर्जना गरिएछ । यो थाहा पाउनेबित्तिकै रीताले सम्बन्धित निकायमा सम्पर्क गरी लापरवाहीको भएको भन्दै आवाज उठाइन् । त्यसको लगत्तै कर्मचारी प्रशासनले गल्ती स्वीकार गरी क्षतिपूर्तिको रकम निकासको व्यवस्था मिलायो । यो प्रसंगले पनि अब सायदै कसैले पनि महिलाहरूलाई कमजोर ठान्ने भूल गर्नेछन् ।

बचतको लागि मासिक पाँच रुपैयाँ सङ्कलन गर्ने उद्देश्यले सङ्गठित भएका महिलाहरूको समूह अहिले महिला सशक्तीकरणको मुख्य माध्यम बनेको छ, जसले महिलाहरूको जीवनमा नै परिवर्तन ल्याइदिएको छ । रीता आफै पनि एक सफल तरकारी खेती व्यवसायी हुन् र उनले उब्जाएका तरकारी लिन ग्राहकहरू घरमै आउने गर्छन् । श्रीमान घरमा नभएपनि रीताले आफ्नै आम्दानीले मज्जाले घर

चलाउन सकेको बताउँछिन् । फूर्सदको बेलामा उनी आफ्नी देवरानीलाई उनको लुगा सिउने पसलमा गएर सहयोग गर्छिन् । आफूले पढ्न नपाए पनि आफ्ना छोराछोरीलाई उनले त्यो गुनासो गर्ने मौका दिएकी छैनन् । आफ्नो छोराछोरीले राम्रो पढेर धेरै सफलता हासिल गर्न सक्छन् होला भन्ने उनको आशा छ । उनकी छोरी अहिले कक्षा ९ मा पढ्दैछिन् र छोराको हालसालै माध्यमिक परीक्षा उत्तीर्ण गरेका छन् ।

यो समूहमा अहिले कम्प्या महिला जागरण समाजले दिएको २ लाख रुपैयाँ र समूहको बचत गरी ६ लाख रुपैयाँ जम्मा भइसकेको रीता जानकारी गराउँछिन् । यसरी समूहको ऋण लगानी गर्ने क्षमतामा पनि वृद्धि भैरहेको छ र यसको लाभ उठाउँदै कर्जा लिएर व्यवसायमा लगानी गरी अन्य सदस्यहरूले पनि सुखी जीवनयापन गरिरहेको रीता गर्वसाथ सुनाउँछिन् ।

११

समय तालिकाले बढल्यो जिन्दगी

यदि एकजना पुरुषले दिनको आठ घण्टा काम गर्छ र एकजना महिलाले आफ्नो घरपरिवारको लागि भनेर बिहान सबेरै उठेदेखि राति सुत्ने बेलासम्म काममा खटिरहन्छिन् भने महिलाले कति घण्टा काममा बिताउँछिन् होली । सायद दिनको १५ घण्टा वा सोभन्दा बढी ! तर विडम्बना, ग्रामीण समाजमा महिलाहरूले जतिसुकै समय घरायसी काममा नै किन नखटिउन्, उनीहरूको यो कठिन परिश्रम सायदै कसैले बुझ्छन् होला । महिलाहरू आफै पनि आफ्नो कामको मूल्यबारे अनभिज्ञ नै रहेका हुन्छन् किनकि उनीहरूलाई कहिले पनि यस्ता कामहरूको हिसाब गरी पैसा दिइएको हुँदैन । त्यसैले यी घरायसी कामकाजलाई पारिश्रमिक विनाको सेवामूलक कार्य भनेर नाम दिइएको हो ।

महिलाहरूले गर्ने घरायसी कामको कहिल्यै मूल्य नभएको कारणले पनि महिला आफैले यी कार्यहरूलाई एउटा कामको रूपमा लिने गरेका छैनन् । त्यसैले पनि होला चाहे जतिसुकै काममा व्यस्त रहून्, यदि कुनै महिलालाई आज दिनभर के काम गर्नुभयो भनेर सोध्दा उनीहरूको जवाफ सम्भवतस् यस्तो हुन्छ: “के गर्नु र, घरमै बसियो अरु केही गरिएन” । त्यसैले पनि आफ्नो कामको बोझको आभास गराउन महिला समूहहरूले दैनिक समय तालिकाको अभ्यास गराउन थाले ।

जब मैनापोखरका महिलाहरूले दैनिक समय तालिकाको अभ्यास शुरू गरे, उनीहरूले दैनिक घरायसी काममा बिताउने समय देखेर आफै पनि चकित भए । ती महिलाहरूद्वारा तालिकामा भरिएअनुसारका सबै कामहरूको मूल्यांकन गर्दा पुरुषहरूको भन्दा उनीहरूको आम्दानी धेरै देखियो । यसरी समय तालिकाको नतिजालाई देखाउँदै जब उनीहरूले पुरुषहरूसँग यसबारे कुरा गर्दै आफ्नो घरायसी काममा सघाउन आग्रह गरे, पुरुषहरूले महिलालाई उल्टै खिसी गरेर पठाए । पुरुषले घर बाहिरको धेरै गाह्रो कामहरू गर्छन् र महिलाले घरभित्रको हलुका काम गर्छन्, त्यसैले हाम्रो र तिमीहरूको काम तुलना गर्ने मिल्दैन भनिदिए । तर पनि महिलाले हार मानेनन् । उनीहरूले समय निकाल्दै

समूहबाट तालिम लिए र तालिमबाट पाएको ज्ञानको सदुपयोग गर्दै राम्रो आम्दानी गर्न थालेपछि मात्र उनीहरूको घरमा सहयोगी वातावरणको सिर्जना भएको महिलाहरू बताउँछन् । “पहिले त हाम्रा श्रीमानहरू घरको काम गर्नुपर्ने वा हाम्रो साटोमा तरकारी बेच्न जानुपर्ने भन्ने खुबै लाज मान्नुहुन्थ्यो,” महिलाहरू भन्छन् । “अहिले त तरकारी बारीमा नि मद्दत गर्नुहुन्छ, हामी बजार जाँदा घरको काममा पनि सघाउनुहुन्छ ।” यसरी आफ्नो घरपरिवारबाट पाएको समर्थन र सहयोगले पनि महिलाहरू घरायसी काममा मात्रै नभई अरु व्यवसायमा पनि सक्रिय भएर लाग्न पाएका छन् ।

दैनिक समय तालिकाले कसरी धेरै परिवर्तन ल्याउँछ भन्ने कुरा अनन्तपुरका महिलाहरूको उदाहरणलाई रोमाञ्चक रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । महिलाहरू काम गर्दैनन् भन्ने पुरुषहरूलाई दैनिक समय तालिकाको अभ्यास गराएर महिला-पुरुष दुवैजनाको कामको मूल्यांकन र तुलना गरेर देखाउन महिलाले चुनौती दिन थाले । दैनिक समय तालिकाको अभ्यासले समुदायमा घरेलु हिंसा कम गर्न मद्दत गरेको अनन्तपुरको एक महिला समूहकी सदस्य बताउँछिन् ।

एक समयको कुरा हो, समुदायकी एक महिलालाई उनको श्रीमानले सधैं केही काम गर्दिनस् भनेर कुटपिट गर्दा

पहिले त हाम्रा श्रीमानहरू घरको काम गर्नुपर्ने वा हाम्रो साटोमा तरकारी बेच्न जानुपर्ने भन्ने खुबै लाज मान्नुहुन्थ्यो, महिलाहरू भन्छन् । अहिले त तरकारी बारीमा नि मद्दत गर्नुहुन्छ, हामी बजार जाँदा घरको काममा पनि सघाउनुहुन्छ । यसरी आफ्नो घरपरिवारबाट पाएको समर्थन र सहयोगले पनि महिलाहरू घरायसी काममा मात्रै नभई अरु व्यवसायमा पनि सक्रिय भएर लाग्न पाएका छन् ।

रहेछन् । जब ती महिलाले महिला समूहमा मदत माग्नु पुगिन्, समूहका सदस्यहरूले ती श्रीमानलाई कचहरी केन्द्रमा बोलाएर आफ्नो र आफ्नो श्रीमतीको कामको मूल्यांकन गरेर बुझ्न आग्रह गरे । साथै, आफ्नो श्रीमतीविना उनले गर्ने नसक्ने कामहरूको बारेमा पनि सोच्न लगाए । यसप्रकारले महिला समूहले बिस्तारै ती पुरुषको सोचलाई बदल्न सफल भए र उनले आफ्नी श्रीमतीसँग माफी पनि मागे । अहिले यी दम्पती खुशी-खुशी आफ्नो जीवनयापन गरिरहेका छन् ।

दैनिक समय तालिका भर्ने जस्तो साधारण अभ्यासले पनि महिलाहरूलाई सशक्त बनाउन यति योगदान दिन

सक्छ भनेर सायदै कसैले मान्दैनन् । तर जीवनको मार्ग नै बदल्न सकिन्छ भन्ने कुरा ग्रामीण क्षेत्रका यी महिला समूहका

सदस्यहरूले दैनिक समय तालिकाबाट कुशलतापूर्वक हिसाब गरेर देखाइदिएका छन् ।

१२

मतभेद घट्दै

विना पारिश्रमिकको सेवामूलक कामलाई गरिएको अन्यायको महसुस गरी यसको भारलाई कम गर्ने सफल प्रयासले महिलाहरूको स्तर उकास्न मद्दत गरेको छ । यसले महिला र पुरुषबीचको आपसी समझदारी बढ्दै गएको देखाउँछ ।

विगतका दिनहरूमा गाउँमा महिलाहरूको स्थिति कस्तो थियो भनेर गीता थारु अहिले कल्पनामा मात्रै सोच्न सकिन्छन् । त्योबेला महिलाहरूको संसार सायद संघर्षनगरको सीमासम्म मात्रै सिमित हुने गर्थ्यो । “हरेक दिनको उही कहानी—खाना पकाउ, घर सफा गर, केटाकेटीको ख्याल राख, गाईवस्तु हेर, भाँडा माफ, अनि लुगा धोऊ, यस्तै-यस्तै” उनी भन्छिन् । परिवारको लागि पैसा कमाउन बाहिर जाने, अनि आफूलाई मन लागेको गरेर हिड्ने विशेषाधिकार त केवल पुरुषहरूले मात्रै ओगटेर बसेका छन् जस्तो भान हुन्थ्यो भनेर गीता भन्छिन् । “आखिर हामी महिलाहरू के सोच्छौं, के चाहन्छौं, कसैले वास्ता गर्दैनथ्यो ।”

फेरी पैसा कमाउने काम गर्न जान पाएर पनि सुख थिएन महिलाहरूलाई । “भेदभाव यति धेरै थियो कि महिला र पुरुष

मजदुरी गर्न सँगै जान्थे, समान काम गर्थे तर महिलाले समान ज्याला पाउँदैनथिए । अझ कहिले त ज्याला पनि दिँदैनथे । यस्तो क्रुर भेदभाव किन भनेर त यस्ता परिस्थिति सिर्जना गर्नेहरूले नै जानून,” गीता भन्छिन् ।

जब कमेया महिला जागरण समाजले गाउँसमुदायमा आएर कमेया महिला उत्थानका लागि महिला समूहहरू गठन गरी सहयोग गर्न थाल्यो, समूहको माध्यमबाट महिलाहरूले आफ्नो हकअधिकारको ज्ञान, आयआर्जन गर्न सकिने सीपमूलक तालिमजस्ता वसरहरू पाए । साथसाथै महिलाहरूको उनीहरूले दैनिक गर्दै आएका पारिश्रमिक विनाको सेवामूलक कार्य के हो भनेर बुझ्ने मौका पनि पाए । यस्ता सेवामूलक कार्यको मौद्रिक मूल्य हिसाब गर्न दैनिक समय तालिकाको अभ्यास गर्न थालेपछि महिलाहरूले पैसा कमाउदैनन् भन्ने पुरुषहरू पनि आफैँ चुप हुन थाले । महिलाहरूले दैनिकी रूपमा गर्नुपर्ने कार्यको मूल्य समय तालिकाले छर्लङ्ग देखायो ।

समयको गतिसँगै महिलाहरूले आफ्नो हकहितको लागि चालेका कदमहरूको गति पनि बढाउन थाले । नेतृत्व विकास र सीप विकासका तालिमहरू केवल एकछिन समय भुलाउने बाटो मात्रै नभई महिलाहरूलाई सशक्त बनाउने औजार हुन पुग्यो । “तालिमबाट जति-जति हामी खारिँदै गयौं, उति

तालिमबाट जति-जति हामी खारिँदै गयौं, उति नै हाम्रो हौसला पनि बढ्दै गयो । त्यसपछि त आफूलाई परेको समस्या, आफ्ना विचार र चित्त नबुझेका विषयबारे खुलेर बोल्न सक्थौं, र आफ्नो अधिकारको आवाज उठाउन थाल्यौं, श्री संस्कृति महिला कृषि सहकारी संस्थाकी अध्यक्ष साधना थारु बताउँछिन् ।

नै हाम्रो हौसला पनि बढ्दै गयो । त्यसपछि त आफूलाई परेको समस्या, आफ्ना विचार र चित्त नबुझेका विषयबारे खुलेर बोल्न सक्थौं, र आफ्नो अधिकारको आवाज उठाउन थाल्यौं,” श्री संस्कृति महिला कृषि सहकारी संस्थाकी अध्यक्ष साधना थारु बताउँछिन् । “महिलाहरूले पनि तालिम पाएर आम्दानी गर्न सकेको देखेपछि मात्रै धेरैले हामीलाई गम्भीरतापूर्वक लिन थालेका होलान् ।” लैङ्गिक समानताको अभियान र अरू जनचेतना फैलाउने अन्तरक्रियात्मक कार्यक्रमहरूले पनि समुदायमा महिलाको क्षमता बढाउन ठूलो योगदान पुऱ्यायो । “अब त महिलाहरू धेरै जागरूक भैसकेका छन् र कसैको दवाबमा भुक्न मान्दैनन्,” गीता भन्छिन् । गीता थारु पनि महिला कृषि सहकारीको उपाध्यक्ष पदमा रहेर कार्य गर्दैआएकी छिन् ।

आजको दिनमा हरेक महिलाहरू कुनै न कुनै व्यवसायमा लागेर जीविकोपार्जन गर्न सक्षम भएका छन् । घरका पुरुषहरूले पनि

महिलाहरूको कार्यदक्षताको सराहना गर्दै उनीहरूलाई घको काममा सघाउन थालेका छन् । फलस्वरूप महिलाहरूको कार्यबोभमा पनि कमी आएको छ । महिला सदस्यहरू कहींकतै कामको सिलसिलामा घर बहिर जानुपरेमा उनीहरूको घरका अन्य सदस्य वा श्रीमानले पनि घरको काम हेरिदिन थालेका छन् । यदि श्रीमान-श्रीमती दुवै काम गर्न जानुपरेको अवस्थामा

उनीहरूको स-साना छोराछोरीलाई सामुदायिक शिशु स्याहार केन्द्रमा राख्न मिल्ने प्रबन्ध पनि गरिएको छ ।

अभै पनि गाउँघरका अरू महिलाहरूको तुलनामा हेर्दा गीता आफूलाई धेरै भाग्यमानी ठान्छिन् किनकि जिन्दगीको हरेक पलमा उनले श्रीमानको साथ पाइरहेकी छिन् । उनका श्रीमान अहिले भारतमा काम गर्छन् र वर्षमा एक-दुई पटक मात्रै बिदा मिलाएर आउन पाउँछन् । श्रीमान घर आएको बेला गीताले कुनै कुराको पीर लिनुपर्दैन । श्रीमान घरमा हुँदा गीता ढुक्कले कुनै पनि बैठक वा कार्यक्रममा सहभागी हुन जान्छिन्, उनलाई घरको कामको चिन्ता गरिरहनुपर्ने बाध्यता नै हुँदैन । "अहिले यहाँ बिदामा घर आउनुभएको छ र म यहाँ बैठक सकाएर घर पुग्दासम्म यहाँले पक्कै पनि मैले भिजाइराखेको

लुगा धोइसक्नु हुन्छ," गीता हाँस्दै भन्छिन् । "पहिले के-के दुखकष्ट भोग्दै त यहाँसम्म आइपुगेका हामी, अब अहिले बितिसकेका कुरा सम्भेर कसलाई के फाइदा । श्रीमान नहुँदा खेती व्यवसायमा लागेर म आफैँ पनि आरामले घर धान्न सक्छु र यहाँको आम्दानी पनि बचत हुन्छ।" अब त गीताको छोराछोरी पनि हुर्किसकेका छन् - छोरो १६ वर्ष र छोरी ११ वर्ष भैसकेका छन् । त्यसैले पनि घरमा काम सघाउने कुरामा उनलाई अप्ठ्यारो नभएको महसुस गर्छिन् ।

गीता र उनको श्रीमानको कुरा सुन्दा साधना साच्चैँ नै दङ्ग पर्छिन् र उनीहरूलाई आदर्श दम्पतीको रूपमा लिन्छिन् । "महिलाहरूलाई पहिलेजस्तो दमन गरिनुपर्छ भन्ने सोचमा धेरै परिवर्तन आइसकेको छ, तैपनि

गीताको जस्तो घर हुनु त म उनीलाई भाग्यमानी नै ठान्छु । तर आफ्नो भाग्य सपार्ने विकल्प पाएर पनि धेरै अवस्थामा महिलाहरू आफैँ नै अबुभ भएर बसेको हामीले पाएका छौँ ।" कतिपय महिलाहरू त अभै पनि आफैँ नै समूहका गतिविधिमा सहभागी हुन खोज्दैनन् र यसैकारणले पनि समूहको तालिमका फाइदाहरू बुझ्न नसकेको साधना बताउँछिन् । कति महिलाहरू अभै पनि गाउँसमाज वा परिवारले यसरी हिड्दा के भन्ने हुन् भन्ने सोचबाटै अघि बढ्न सकेका छैनन् । महिला समूह र समुदायबीच आपसी समझदारी एवं पारदर्शिता कायम गर्दै यस्ता गलत धारणाहरू हटाउने प्रयास गरिएको भएतापनि एकदिन उनीहरूको दृष्टिकोण बदलिनेछ भनेर आशा राख्नुबाहेक अरू विकल्प नदेखेको साधना गुनासो गर्छिन् ।

परिचय

एक्सनएड मानव अधिकार, सामाजिक न्याय, लैंगिक समानता र गरिबी उन्मूलनको लागि कार्यरत अन्तर्राष्ट्रिय सामाजिक संगठन हो र एक्सनएड नेपाल त्यस संगठनको एक सदस्य हो । सन् १९८२ मा सामाजिक न्यायका लागि कार्य गर्ने उद्देश्यले गैर सरकारी संस्थाका रूपमा स्थापित एक्सनएड नेपाल हाल नेपालको विभिन्न स्थानिय, प्रान्तिय तथा राष्ट्रिय स्तरमा कार्यरत छ ।

प्रमुख कार्यालय

अस्सरा मार्ग, लाजिम्पाट, बडा नं. ३,
काठमाडौं, नेपाल
पोस्ट बक्स नं ६२५७
फोन: ९७७-१-४००२१७७
फ्याक्स: ९७७-१-४००२१९८
ईमेल: mail.nepal@actionaid.org

पश्चिमाञ्चल श्रोत केन्द्र

शान्तिनगर, कारकोटो, बडा नं. १८
नेपालगन्ज, बाँके, नेपाल
फोन: ०८१-५५१३६६, ५५११९८
ईमेल: infowrc.nepal@actionaid.org

पूर्वाञ्चल श्रोत केन्द्र

पाञ्चाली, बडा नं. १२,
विराटनगर, मोरङ्ग, नेपाल
फोन: ०२१-४७०५७५, ४७१६३७
फ्याक्स: ०२१-४७२६३५
ईमेल: infoerc.nepal@actionaid.org

nepal.actionaid.org

www.facebook.com/actionaid.nep

www.twitter.com/@actionaidnep

www.youtube.com/c/actionaidnepal1982